

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, *Ἑβραϊκῆ Ἀρχαιολογία*. Ἐπιμέλεια Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα Δ. Τζωρτζάτου. Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1980, σ. 278.

1. Κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, ἔφυγεν ἑνωρὶς ἐκ τοῦ προσκαιροῦ κόσμου ὁ ἀλησμόνητος σοφὸς Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Βασιλείος Βέλλας (1902-1969). Μετέστη προῶρως, ἀλλ' ἄφησε σοφὰ συγγράμματα καὶ μνήμην ἱερὰν εἰς τοὺς συναδέλφους του, τοὺς συνεργάτας, τοὺς φοιτητὰς καὶ εἰς ὅλους ἐκεῖνους, οἱ ὅποιοι ἠτύχησαν νὰ τὸν γνωρίσουν καλῦτερον. Τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ἡ μνήμη παραμένει μὲ τὰ πνευματικὰ των ἐπιτεύγματα καὶ μάλιστα μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ των συγγράμματα. Ἐν ἑκ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀοιδίμου ἐβραιολόγου ἐπιστήμονος εἶναι καὶ ἡ «Ἐβραϊκῆ Ἀρχαιολογία», τῆς ὁποίας ὁ γνωρίσας τὸν ἀείμνηστον Καθηγητὴν ὅσον ὀλίγοι καὶ συνεργασθεῖς μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Διακονίᾳ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κίτρους κ. Βαρνάβας, εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Διακονίαν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκδοσιν. Τὴν ἐπιμέλειαν δὲ τῆς ἐκδόσεως ἀνέλαβεν προσωπικῶς ὁ ρηθεὶς Σεβασμιώτατος Βαρνάβας.

2. Ἐν τῷ σημειώματι τοῦ ἐκδότου, αἰτιολογεῖται ἡ ἐκδοσις τοῦ ἔργου μὲ τὰς ἀκούτους ἀξιωματικούς διατυπώσεις: «Ἐκφρασιν εὐγνωμοσύνης, ἐλάχιστον φέρον τιμῆς εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐμπνευσμένους πρωτεργάτας τῆς «Ἀποστολικῆς Διακονίας», ἀποτελεῖ ἡ μετὰ χεῖρας ἐκδοσις». Ὁ δὲ Σεβασμιώτατος Κίτρους, μὲ τὴν γλαφυρὰν καὶ ἐμπειροὴν γραφίδα του, λέγει τὰ ἀξιοπρόσεκτα καὶ διδασκτικώτατα δι' ὄλους λόγια: «Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων ὀρμώμενος (1902) καθηγητὴς Βασίλειος Βέλλας ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀναδιοργανωτὴς τοῦ εἰρημένου Ἐκκλησιαστικοῦ Ὄργανισμοῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀφιέρωσε μέγα μέρος τῆς δραστηριότητός του καὶ χάριν τοῦ ὁποίου ἠγάλωσε καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του, ὥστε ἡ μετὰ χεῖρας ἐκδοσις νὰ ἀποτελῇ ὀφειλὴν ἔναντι ἀνεξοφλήτου χρέους. Καίτοι πλήρως ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιστήμην του, ὥστε διὰ τῶν ἐξαιρέτων μελετῶν του νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς διεθνoῦς φήμης ἐρμηνευτὴς καὶ θεολόγος, ἐν τούτοις δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος καὶ ἀπλοῦς θεατὴς ἔναντι καὶ τῶν θεμάτων τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν, ὡς κατ' ἐπίγνωσιν χριστιανός, ἐπίσης μετὰ πάθους ἠγάπα. Ἡ ζῶσα καὶ βιωμένη πίστις του, τὸ ἀκμαῖον ὑγιὲς ἐκκλησιαστικόν του φρόνημα καὶ ἡ βαθεῖα συνείδησις ὅτι δὲν νοεῖται Θεολογία ἐκτὸς ἡ μακρὰν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐντὸς αὐτῆς καὶ εἰς διακονίαν αὐτῆς, πάντα ταῦτα τὸν ὤθησαν εἰς ἐνεργόν καὶ δραστηρίαν συμμετοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο καὶ ὅτε τῷ 1946 ἐπανασυνεστήθη ὁ Ὄργανισμὸς τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, ὁ Βασίλειος Βέλλας, παρὰ τὰς ἀρχικὰς ἐπιφυλάξεις του, εὐπειθὴς εἰς τὸ προσκλητήριον τοῦ τότε Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Δαμασκηνοῦ, ἀνέλαβε μὲ ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμὸν καὶ ἐπὶ δεκαετίαν σχεδὸν (1955) διετήρησε τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν αὐτῆς, διαθέσας ὀλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου σκοποῦ. Οὕτω, ὁ μέχρι τοῦδε γνωστός ὡς θεωρητικὸς διδάσκαλος ἀποδεικνύεται καὶ πρακτικώτατος ἄνθρωπος, προορατικὸς καὶ δημιουργικὸς εἰς σύλληψιν καὶ πραγματοποίησιν, ἀριστος ἐπιτελὴς καὶ ὀργανωτὴς καὶ μεθοδικώτατος ἐφαρμοστὴς σχεδίων καὶ

προγραμμάτων εἰς ἐπιδιώξιν βραχυπροθέσμων καὶ μακροπροθέσμων στόχων καὶ ἱερῶν δραματισμῶν, ὅπερ ἄλλως τε ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων ὑπευθύνων θέσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας διήλθεν, ὡς τὴν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Ὀρησκευμάτων τῷ 1952, τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Ὀρησκευμάτων ἐν τῷ Ὑπουργίῳ Παιδείας κατὰ τὰ ἔτη 1945 καὶ 1962-1964, τοῦ Πρυτάνεως τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν κατὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1960/61, καθὼς καὶ τοῦ Προέδρου ἢ μέλους τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς τροφῆς αὐτοῦ Ριζαρείου Σχολῆς, τῆς ὁποίας ἐπὶ τι διάστημα ἐχηρήματισεν ἐπίσης Διευθυντῆς καὶ Ἐπόπτῆς Ἐπακιδεύσεως. Παντοῦ διέλαμψεν ἡ δύναμις τοῦ νοῦ καὶ ἡ ἀνωτερότης τοῦ χαρακτῆρός του καὶ ἀπεδείχθη ἐν τῇ πράξει εἰς πολλὰ πρωτοποριακός, εἰς ὅλα δὲ ἀξιοπρόσεκτος».

3. Λυποῦμαι, διότι δὲν ἐπιτρέπει ὁ χώρος μιᾶς βιβλιοκρισίας νὰ μεταφέρω τοὺς ἐν προλόγῳ ἐμπνευσμένους λόγους τοῦ Σεβ. Κίτρου κ. Β α ρ ν ἄ β α. Ἐμπειρος τῆς γραφίδος χειριστῆς, συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων ὁ ἴδιος, ἅμα δὲ καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ αἰδίδιμου Καθηγητοῦ Βέλλα, ἐγνώρισεν ὅσον ὀλίγοι τὸν ἄνδρα καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκθέσῃ τὰ κατ' αὐτὸν ἐπίσης ὅσον ὀλίγοι. Ἀλλ' ὁ Σεβ. Κίτρος ἀπέδειξε μὲ τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιμέλειαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου, καὶ τὴν μεγάλην ἐκτίμησιν, τὴν ὅποιαν ἔτρεφε πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὁ Σεβ. Κίτρος κατέβαλεν οὐχὶ μικρὰς προσπάθειας, διὰ τὴν ἀριότητα τῆς ἐκδόσεως, ἐπιβλέψας τὰ δοκίμια τῆς ἐκτυπώσεως καὶ ἐπιμεληθεὶς τῆς ὅλης διορθωτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν τυπογραφικῶν. Πρὸς τοῦτο εἶχεν ὡς συμβοηθὸν καὶ τὸν ἀριστον μαθητὴν τοῦ Βέλλα καὶ νῦν Καθηγητὴν τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἑρμηνείας τῆς Π.Δ. ἐκ τῶν Ὁ' ἐν τῷ Παν/μῳ Ἀθηνῶν κ. Νικ. Παπαδόπουλον, ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑβραϊκὴν ὁρολογίαν καὶ γραφὴν.

Τὸ περίγραμμα τοῦ ἔργου ἔχει ὡς ἀκολουθίας: Προλεγόμενα, πέναξ συντομογραφικῶν, βιβλιογραφία. Εἰ σ α γ ω γ ῆ: 1. Ἐννοια τῆ Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας. 2. Μέθοδος, χρονικὰ ὅρια, διαίρεσις. 3. Πηγαί. 4. Ἱστορία τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας. — Μ έ ρ ο ς π ρ ῶ τ ο ν: Προϊσραηλιτικὴ περίοδος: 1. Παλαιστίνη. 2. Οἱ προϊστορικὸι χρόνοι τῆς Παλαιστίνης. 3. Ἡ ἱστορικὴ περίοδος μέχρι τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν. Α. Ἡ ἱστορικὴ εἰκὼν. Β. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς: α) Ἡ μεταλλουργία, β) ἡ κεραμοπλαστικὴ, γ) ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, δ) ἡ ζῶη καὶ ε) ἡ Ὀρησκεία καὶ ἡ λατρεία. 4. Ὁ πολιτισμὸς τῶν εἰς Παλαιστίνην εἰσβαλόντων Ἰσραηλιτῶν. — Μ έ ρ ο ς δ ε υ τ ε ρ ο ν: Ὁ Ὀρησκευτικὸς βίος τοῦ Ἰσραήλ. Κεφ. Α': Οἱ ἱεροὶ τόποι τῆς λατρείας: 1. Ἡ Σικηνὴ τοῦ Μαρτυρίου. 2. Τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἱερά μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν αὐτῇ. 3. Ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος. 4. Ὁ Ναὸς τοῦ Ζοροβάβελ. 5. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἡρώδου. 6. Οἱ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης Ναοί. 7. Αἱ Συναγωγαί. Κεφ. Β': Τὸ Ἱερατεῖον: 1. Γένεσις καὶ ἐξέλιξις Ἱερέων καὶ Λευιτῶν. 2. Οἱ ἱερεῖς. 3. Ὁ Ἀρχιερεὺς. 4. Οἱ Λευῖται. Κεφ. Γ': Ἡ λατρεία: 1. Αἱ αἱματηραὶ θυσίαι. 2. Αἱ ἀνάιμακτοι θυσίαι. 3. Αἱ εὐχαί. 4. Αἱ ἱεραὶ προσφοραί. 5. Καθαρὸν καὶ ἀκάθαρτον. 6. Ἡ ἔθνικὴ λατρεία. Κεφ. Δ': Αἱ ἑορταί: 1. Ἡ ἑβδομαδιαία ἑορτὴ τοῦ Σαββάτου. 2. Ἡ ἑορτὴ τῆς Νεομηνίας. 3. Ἡ ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας. 4. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἐξιλασμοῦ. 5. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Πάσχα. 6. Ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς. 7. Ἡ ἑορτὴ τῶν Κλήρων. 8. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ. Κεφ. Ε': Αἱ ἰδιάζουσαι Ὀρησκευτικαὶ ὁμάδες: 1. Οἱ Προφῆται. 2. Οἱ Ναζιραῖοι. 3. Οἱ Ρεχαβῖται. 4. Οἱ σοφοί. 5. Οἱ Νομοδιδάσκαλοι. 6. Οἱ Φαρισαῖοι. 7. Οἱ Σαδδουκαῖοι. 8. Οἱ Ἰσσαῖοι. 9. Οἱ Ὀρησκειταί. 10. Οἱ Σαμαρεῖται. — Εὐρέτηριον (ὀνομάτων, ὄρων, θεμάτων), Παροράματα.

4. Ἐπίτηδες κατεχώρισα τὸ περιεχόμενον δλόκληρον τοῦ διαγράμματος τοῦ ἔργου, ἵνα καὶ οἱ μὴ οἰκείοι πρὸς τὸ θέμα λάβουν σαφῆ γνῶσιν τῶν διερευνημένων καὶ ἐκτιθεμένων

θεμάτων. Τὸ ἔργον πρόκειται ἀσφαλῶς νὰ ἀναπληρώσῃ μέγα κενὸν εἰς τὴν πτωχὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν Ἀρχαιολογίαν, ἥτις τόσον στενῶς σχετίζεται εἰς πολλοὺς τομεῖς τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, τὰς χριστιανικὰς ἱερὰς Ἀκολουθίας καὶ τὰ ἱστορούμενα ἀποκαλυπτικὰ γεγονότα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὴν μόνην παρατήρησιν ἣ ὑπόδειξιν διὰ μελλοντικὴν δευτέραν ἔκδοσιν ποῦ θὰ ἤθελον νὰ κάμω, εἶναι ὅπως αἱ λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἰκόνες τυπωθῶσι μελλοντικῶς ἐπὶ ἀρίστου καὶ εἰ δυνατόν μετὰ πολυχρωμίας, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἔχη σαφεστέραν ἀντίληψιν τῆς ἐκφράσεως τῶν εἰκόνων.

Εἶναι πεποθησίς μου, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοσις συμπίπτει πρὸς τὴν συμπλήρωσιν δεκαετίας ἀπὸ τῆς ἐκδημίας τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ, θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτον ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς σπουδαστάς τῆς Θεολογίας, ἢ τοὺς Κληρικούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ λάβουν γνῶσιν τῶν θεμάτων τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας, περὶ τῶν ὁποίων μικρὰς γνῶσεις ἔχομεν οἱ περισσώτεροι.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, *Βιβλιογραφία τῶν Ἐπισκοπικῶν Καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κων/πόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχ. Ἀριστ. Παν/μίου Θεσσ/κης, τόμ. 22, παράρτημα 25), Θεσσαλονίκη 1979, σ. 398.

1. Ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἀριστοτελείου Παν/μίου Θεσσ/κης, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἀξιολόγων ἐργασιῶν του, ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν βιβλιογραφικὴν συλλογὴν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τοὺς ἐπισκοπικοὺς Καταλόγους τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κ/πόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν ὑπομονῇ συνέλεξε καὶ κατέγραψε πᾶσαν βιβλιογραφικὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ θέμα του. Ἐν προλόγῳ ἐπισημαίνει ὅ σ. τὸ πράγματι μέγα ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων διὰ τὸ ὑπ' ὄψιν θέμα, μεγίστης ἱστορικῆς σπουδαιότητος, δι' οὗ ὁ ἱστορικὸς τεκμαίρεται ποικίλης μορφῆς πηγαῖον ὕλικόν πρὸς κύρωσιν καὶ ἀξιολόγησιν ἱστορικῶν γεγονότων, προσώπων, χρονολογιῶν, ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως κ.τ.τ.

2. Ὅρθῶς ὁ σ. ἔκρινεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ προταχθοῦν οἱ Κατάλογοι πολλῶν Ἐπισκοπῶν, εἴτα τὰ ἐν τοῖς Λεξικοῖς καὶ ταῖς Ἑγκυκλοπαιδείαις ἀρθρογραφικῶς μνημονευόμενα ἔργα καὶ ἐν τέλει τὰ ἔργα, τὰ περιέχοντα Καταλόγους ὀλιγωτέρων ἢ μεμονωμένων ἐπισκοπῶν. Ὁ σ. κατέβαλε πράγματι προσπάθειαν νὰ καταστήσῃ τὸ ἔργον του κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερον, εἰ καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἴσως ἡ Συλλογὴ νὰ μὴ εἶναι πλήρης. Τοῦτο εἶναι φυσικὸν διὰ καταγραφὴν πολυαρίθμων δελτίων ἢ καὶ σημειώσεων πρὸς καταλογογράφησιν. Γενικὴν ἐπιπλοῖαν τοῦ ἔργου παρέχουν αἱ βραχυγραφίαι, ὑποδιαιρούμεναι κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: 1. Ἔργα περιέχοντα ἐπισκοπικοὺς καταλόγους μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιοχῶν. 2. Λεξικά καὶ Ἑγκυκλοπαιδεῖαι. 3. Περιοδικαὶ ἐκδόσεις καὶ 4. Λαίπαι βραχυγραφίαι. Ἀκολουθοῦν τὰ λήμματα κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν ἐπισκοπῶν μὲ στοιχειώδη γεωγραφικὸν προσδιορισμὸν ἐκάστης ἐπισκοπῆς. Παρὰ τὴν ἐν προλόγῳ δήλωσιν τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου, ὅτι «χρονολογικὸς ἢ λεπτομερὴς προσδιορισμὸς τῶν μεταβολῶν τῆς τάξεως τῶν ἐπισκοπῶν δὲν ἔγινε, διότι εἶναι πέραν τοῦ σκοποῦ τοῦ παρόντος», εἶναι πάντας ἔλλειψις ἢ μὴ παράθεσις ἐν τέλει Πινάκων διευκολυντικῶν τῆς ἐρεύνης τῆς τε χρονολογίας τῆς τάξεως, τῆς αἰτίας τῆς καταργήσεως καὶ τῶν ὀρίων ἐκάστης ἐπισκοπῆς, καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ «ἔξω τοῦ σκοποῦ» τῆς κατὰ τὰ ἄλλα πολυμύχθου καὶ λίαν ἀξιολόγου συλλογικῆς βιβλιογραφικῆς ἐργασίας τοῦ πολλὰ μοχθήσαντος συναδέλφου. Τὸ ἔργον εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτον καὶ ὁ συντάκτης αὐτοῦ ἀξιώπαινος διὰ τὴν πολυμήχθον ἐργασίαν του. Σημειῶ ἀπλῶς

ὅτι ἐν ἔτει 1972 ἐδημοσίευσεν ἐκ τοῦ Μυστικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὁθωνος «Κατάλογον ἐπισκόπων διαμενόντων ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τῆς ἀνευ ἐπισκοπῆς κατὰ τὸ ἔτος 1833», σελ. 55 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τ. 43 (1972) 7-56].

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Theodor Schneider, *Zeichen der Nähe Gottes. Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1979, σ. 322.*

Ὁ Θεόδωρος Σνάϊντερ, γνωστὸς δογματολόγος τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μάιντς, μὲ τὸ νέον του ἔργον «Σήματα τῆς ἐγγύτητος τοῦ Θεοῦ» προσφέρει μιαν ἐπιτομὴν τῆς διδασκαλίας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μυστηρίων αὐτῆς. Εἰς τὸ δοκίμιόν του αὐτὸ θέλει νὰ παρουσιάσῃ τὴν μυστηριακὴν θεολογίαν τῆς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας ὅπως αὕτη διαμορφοῦται κυρίως μετὰ τὴν Β' ἐν Βατικανῶ Σύνοδον. Προσπαθεῖ νὰ συγκεντρώσῃ τὰς πολλὰς νέας ἀπόψεις καὶ νὰ συστηματοποιήσῃ περιληπτικῶς αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀναφέρει πρῶτον κατὰ τὸ σύνολον, καὶ ἐν συνεχείᾳ, δι' ἄμεσον ἐνημέρωσιν, πληροφορεῖ ἐπαρκῶς καὶ ἐν λεπτομερείᾳ ὡς πρὸς διάφορα ἄλλα σχετικὰ ζητήματα. Μετὰ ἀπὸ εἰσαγωγικὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀνθρωπολογικῆς βάσεως καὶ τῆς χριστολογικῆς δομῆς τῶν μυστηρίων καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτῶν ὡς βασικῶν ἐκκλησιολογικῶν πράξεων, περιγράφονται τὰ μεμονωμένα σύμβολα σωτηρίας μὲ τὰς βιβλικὰς τῶν ρίζας καὶ τὴν ἱστορικῶς ἀναπτυχθεῖσαν μορφήν των ἐν σχέσει μὲ τὸ θεολογικὸν των σχεδιάγραμμα καὶ τὴν πρακτικὴν των ἐπικαιρότητα.

Αὐτό, ὅμως, τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους δὲν εἶναι μόνον ἡ ρωμαιο-καθολικὴ δογματικὴ δομὴ τῶν ἐπτὰ τῆς μίᾶς Ἐκκλησίας μυστηρίων, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περὶ Μυστηρίων διδασκαλίας τοῦ ρωμαιο-καθολικισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἡ ὀρθοδοξία ἀποδέχεται δογματικῶς.

Διὰ τοῦτο τὸ ἀνά χεῖρας ἔργον εἶναι καὶ δι' ἡμᾶς μιὰ πολὺτιμος πληροφοριακὴ δογματικὴ ἐνημέρωσις, καθόσον ἐξυπηρετεῖ ὡς ἀξιόλογος πηγὴ προσανατολισμοῦ.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Dorothee Wendebourg, *Geist oder Energie, Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie.* (Münchener Monographien zur historischen und systematischen Theologie, Bd 4). München 1980, 256 Seiten.

Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι βασικῶς περικεκομμένη πῶς διατύπωσις ὑποβληθείσης διατριβῆς τὸ 1978 εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου. Τὸ θέμα «Πνεῦμα ἢ ἐνέργεια» ἐξελέγη ὑπὸ τῆς σ. με τὸν σκοπὸν νὰ διερευνηθῇ τὸν χριστιανικὸν βίον ὡς θεμελιωμένον ἐνδοθεϊκῶς, βάσει τῆς βυζαντινῆς θεολογίας. Καὶ ἀναλόγως τίθεται τὸ ἐρώτημα, ποῖαν θέσιν κατέχει τὸ δόγμα περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας; Ἡ θέσις ἢ ὁποῖα ὑποστηρίζεται εἶναι ἡ ἐξῆς: Παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν συγχρόνων Παλαμιτῶν, δηλώσεις τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὴν γνώμην τῆς συγγραφέως, ἀποδίδουν εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα σωτηριολογικῶς τὸ «ἀλειτούργητον» καὶ ἐπὶ πλέον τοῦ Θεοῦ «ἡ ὑπαρξίς ὑπὲρ ἡμῶν» (τὸ «existence pour nous» τοῦ Meyendorff), ἐδῶ δὲν ἔχει θέσιν. Τὸ δόγμα ὅμως περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐκφράζει περὶ τοῦ Θεοῦ ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ τὴν θεωρίαν περὶ τῆς οἰκονομίας. Ἡ θέσις αὕτη ἐξετάζεται εἰς τὸ Α' Κεφάλαιον, ὅπου ἐκτίθεται κατὰ πρῶτον τοῦ Παλαμᾶ ἡ διδασκαλία

περὶ ἐνεργειῶν, ἔπειτα ἡ διδασκαλία του περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τέλος ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο. Τὰ ἄλλα ἀναφέρονται εἰς τὸ ζήτημα τῶν προδρόμων τῆς ἀπολειτουργικοποιήσεως» (Entfunktionalisierung) τῆς διδασκαλίας περὶ Ἁγίας Τριάδος εἰς ἱστορικὰ τμήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιλογή καὶ ὁ καθορισμὸς αἰτιολογεῖται εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστου τμήματος. Κατὰ ταῦτα ἡ σ. περιορίζεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πνευματολογίας καὶ τῆς διδασκαλίας περὶ ἀγιασμοῦ. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα θέσις, κατὰ τὴν ὅποιαν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ δρόμος δὲν ἀνοίγεται μόνον μὲ τὸν προσδιορισμὸν τῆς σχέσεως τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ προσδιορισμῷ τῆς σχέσεως τῆς θείας οὐσίας καὶ οἰκονομικῆς Τριάδος.

Ἡ ὑποδιαίρεσις τῆς πραγματείας ἔχει ὡς ἐξῆς: Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 7-10) ἀκολουθεῖ τὸ Κεφ. Α': «Ἡ σχέσις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Τριάδος πρὸς τὸν κόσμον» (σ. 11-64), ὅπου ἐξετάζονται δύο κύρια ζητήματα: α) «Αἱ ἐνεργειακαὶ σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον» καὶ β) «Αἱ ἐνεργειακαὶ σχέσεις ἐν τῷ Θεῷ». Ἐνῶ ἀναπτύσσεται εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον λεπτομερῶς, μεταξὺ ἄλλων, τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέωσιν, καὶ τὸ θέμα περὶ μεθέξεως τῆς θείας χάριτος καὶ περὶ τῆς θείας ἀμεθέκτου οὐσίας, ἡ σ. εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον προσπαθεῖ νὰ διευκρινήσῃ τὰ λεπτὰ ζήτῃματα περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν, πρῶτον μὲ τὴν παρατήρησιν περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δημιουργηθέντων, καὶ ἀκολουθῶς μὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἐνεργείας ἐν Θεῷ, αἱ ἐνεργεῖαι δηλαδὴ ὡς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ αἱ ἐνεργεῖαι ὡς τὰ χαρακτηριστικὰ Αὐτοῦ, καὶ ἐν συμπεράσματι ἐκτίθεται τὸ θέμα τῆς Τριάδος ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐνεργείας. — Τὸ Κεφάλαιον Β' ἔχει ὡς θέμα: «Ἡ θέσις τοῦ Πνεύματος εἰς τὰ ἀντιλατινικὰ συγγράμματα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Φωτίου μέχρι τῶν ἡμερῶν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (σ. 65-125), μὲ τοὺς ἐξῆς ὑποτίτλους: α) «Ἡ λειτουργία τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν ἀγιασμόν»· β) «Ἡ οἰκονομικὴ σχέσις ἀπὸ τὸν Ἰῖδν καὶ τὸ Πνεῦμα» (ἡ σημασία τοῦ Πνεύματος διὰ τὸν ἐνσαρκωμένον Ἰῖδν καὶ ὁ Ἰῖδς ὡς «δ ο τ η ρ» τοῦ Πνεύματος)· γ) «Ἡ ἀϊδιος καὶ ἡ ἐν χρόνῳ σχέσις τοῦ Ἰῖου καὶ τοῦ Πνεύματος». — Τὸ Κεφάλαιον Γ' ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὁ Θεὸς ὡς ὁ κινῶν τὸν χριστιανικὸν βίον», κατὰ ἀσκητικο-μυστικὰ συγγράμματα ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου μέχρι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (σ. 126-170). — Τέλος, ἡ ὕλη τοῦ Κεφαλαίου Δ' ἀναφέρεται εἰς τὸ θέμα «Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ ἐνδοθεϊκὴ θέσις τοῦ Πνεύματος καὶ τὸ ἔργον Αὐτοῦ» κατὰ τὰ πνευματολογικὰ συγγράμματα τῶν Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ καὶ τῶν Τριῶν Μεγάλων Καππαδοκῶν (Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου Νύσσης) (σ. 171-243). — Ἀκολουθοῦν τὰ συμπεράσματα, ἐπιλογος καὶ ἡ βιβλιογραφία (σ. 243-255).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Hans-Veit Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhethika I. Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen* (Wiener Byzantinistische Studien Band XII). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1976, σ. 493.

Ἡ παροῦσα ἐργασία τοῦ Beyer ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐκδοσιν εἰς γερμανικὴν γλῶσσαν μὲ σχόλια καὶ παρατηρήσεις τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1347 χρονολογούμενων, ἀνεκδῶτων μέχρι τοῦδε, «Ἀντιρρητικῶν» I. τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, τοῦ λιαν ἀξιολόγου αὐτοῦ οὐμανιστοῦ καὶ λογίου τοῦ 14ου αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔχει χρησιμοποιηθῆ τὸ χειρόγραφον Genavensis graecus 35 (148), τὸ χρονολογούμενον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἡ διαίρεσις τῶν κεφαλαίων τῶν Ἀντιρρητικῶν ἔχει γίνε

ἀπὸ τὸν ἐκδότην τῆς μελέτης ταύτης. Τὴν ὕλην τῆς μελέτης αὐτῆς διαιρεῖ ὁ σ. εἰς δύο τμήματα. Τὸ Α' τμήμα (σελ. 17-115) ἀναφέρεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν πρώτων ἀ' Ἀντιρρητικῶν τοῦ Γρηγοῶ μὲ ἱστοριοθεωρητικὰς παρατηρήσεις, καὶ εἰς τὸ Β' τμήμα εἰς τὸ κείμενον καὶ τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ (σελ. 119-350). Ἀκολουθοῦν οἱ ἐξῆς πίνακες: Ὁ πίναξ λέξεων (σελ. 435-488), ὁ πίναξ προσώπων καὶ τοπωνυμίων (σελ. 470-477), ὁ πίναξ πηγῶν καὶ παραλλήλων χωρίων (σελ. 478-488) καὶ ὁ πίναξ συγχρόνων συγγραφέων (σελ. 489-490).

Εἰς τὸν θεωρητικο-ἱστορικὸν χαρακτήρα τῶν Ἀντιρρητικῶν ὀφείλεται τὸ ὅτι τὸ κείμενον αὐτῶν δὲν περιελήφθη εἰς τὴν σειρὰν τοῦ νέου Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB). Ὁ ἐκδότης τοῦ ἀνά χεῖρας ἔργου πιστεύει ὅτι μὲ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν Ἀντιρρητικῶν (editio princeps) ἐπραγματοποιήθη οὐσιώδης συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πνευματικῶν ρευμάτων εἰς τὴν τόσον τεταραγμένην ἐποχὴν τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἐν Βυζαντίῳ.

Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐκτενεστάτη εἰσαγωγή δεικνύει τὸ ἱστορικὸν καὶ ἰδεολογικὸν βάθος διὰ τὴν μεγάλην ἔριν μεταξὺ τοῦ Γρηγοῶ καὶ τοῦ Παλαμισμοῦ. Τὸ κείμενον ἀνήκει εἰς τὴν θεωρουμένην ἔχι τόσον εὐκόλως ἀντιληπτὴν κληρονομίαν τῶν βυζαντινῶν διανοουμένων. Ὁ Γρηγοῶς, μαθητὴς καὶ πνευματικὸς κληρονόμος τοῦ μεγάλου οὐμανιστοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου, κατεῖχεν ὑπερόχους γνώσεις τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Κατὰ ποῖον βαθμὸν οὗτος ἔζη εἰς τὸν κόσμον τῶν σκέψεων τοῦ κλασσικοῦ καὶ μετακλασσικοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἦτο γνώστης τῶν ἰδεῶν ἐκείνων τῶν πρὸ πολλοῦ ἤδη παρελθουσῶν ἐποχῶν, τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ ὑπόμνημα τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἰς πολλὰ χωρία.

Ἐξ ἄλλου ὁ Γρηγοῶς, ὅπως πολλοὶ Βυζαντινοὶ λόγιοι, ἦτο καὶ γνώστης τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, δηλαδὴ τοῦ Ἀθανασίου, τῶν τριῶν Καππαδοκῶν, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ψευδο-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Τὰ πρῶτα («Ἀντιρρητικά») κατ' ἐπανάληψιν μεταβαίνουν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν πολεμικὴν εἰς τὰς διατετυπωμένας μὲ ἐξαιρετικὴν λεπτότητα ἀντιρρήσεις καὶ ἀντιστροφῶς. Πολυάριθμοι δὲ ἐπαναλήψεις καὶ ἐκφραστικαὶ περίοδοι δεικνύουσι πλημμυρῆ συνταξίν. Ἄλλ' ὁ Γρηγοῶς μᾶς παρουσιάζεται πάντοτε ὡς σοβαρὸς καὶ ἔνθερος ὑπερασπιστὴς κοσμοθεωρητικῶν καὶ θεολογικῶν θέσεων.

Τέλος, παρ' ὅλην τὴν ἀξιοθαύμαστον καὶ φιλόπονον ἐργασίαν τοῦ σ., ἐπιφυλασσόμεθα νὰ κρίνωμεν τὴν προσωπικὴν θέσιν αὐτοῦ, ἡ ὅποια διαφαίνεται πρὸ παντὸς εἰς τὴν σελίδα 116, καὶ εἶναι προφανῶς ἐναντίον τοῦ Παλαμισμοῦ, καθ' ὅτι κλείνει μὲ τὴν παραποίησιν τοῦ Συνοδικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας: «Γρηγοῶ καὶ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου αἰωνία ἡ μνήμη».

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Παναγοπούλου Ἰωάννου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Προφητῶν. Τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν δύο πρώτων αἰώνων*, Ἀθήναι 1979 (Ἱστορικαὶ Ἐκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος), σελ. 454.

1. Τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ Ἐκκλησίᾳ ἀποτελεῖ σήμερον σοβαρὸν θέμα ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς ἱστορίας τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Τὸ σχετικὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐδημιουργήθη κυρίως μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ δημοσίευσιν τῆς Διδαχῆς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων τὸ 1883 [καθ' ἡμᾶς ἡ ἀνακάλυψις τῆς Διδαχῆς δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν Μητροπ. Νικομηδείας Φιλόθεον Βρυέννιον, ἀλλ' εἰς τὸν Κων/νον Τυπάλδον, ἡ τὸν Βασίλειον Ἀγχιάλου (;) πρβλ. Κ. Μπόνη, Χριστιανικὴ Γραμματεία, τόμ. Α', Ἀθήναι 1977, σελ. 296-299] καὶ ἐστράφη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν θέσιν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν τῶν χριστιανῶν προφητῶν ἐν τῇ διοργανώσει τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Αἱ πρῶται ἀφορμαὶ πρὸς συστηματικὴν μελέτην τῆς χριστιανικῆς προφητείας

ἐδόθησαν εἰς τοὺς κόλπους τῆς καλουμένης «Ἱστορίας τῶν Μορφῶν» (Formgeschichte), ὅτε διεχωρίσθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ὠρισμένα «προφητικὰ λόγια» τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν συνεχείᾳ, ἰδίᾳ μετὰ τὸ 1950, ἡ περὶ τὸν «ἱστορικὸν Ἰησοῦν» ἔρευνα ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὸ ἔργον τῶν χριστιανῶν προφητῶν καὶ προσεπάθησε νὰ διαγνώσῃ τὸν ρόλον αὐτῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πολλῶν κυριακῶν λογίων. Παραλλήλως, καὶ ὑπὸ τὴν παρακίνησιν τῶν καλουμένων «χαρισματικῶν κινήσεων» ἐν τῇ Δύσει, συγγράφησαν αἱ πρῶται μονογραφαί περὶ τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν προφητείαν, μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου.

2. Ὁ συγγραφεὺς τῆς προκειμένης ἐργασίας, Ἐντεταλμένος Ἰφηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐπιχειρεῖ πρῶτος εἰς τὴν διεθνή βιβλικὴν ἔρευναν μίαν ὠλοκληρωμένην μελέτην τοῦ προφητικοῦ φαινομένου τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ὅφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς φάσεις καὶ μορφάς. Διερευνᾷ τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ καταβολὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντίστοιχον φαινόμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν συγχρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «προφητικῶν» κινήσεων. Προσφέρει πλήρη εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς προφητείας εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ., τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ Β' αἰῶνος ἕως καὶ τοῦ Μοντανισμού. Ἐπισημαίνει ἐκάστοτε τοὺς βασικοὺς ἱστορικοὺς καὶ θεολογικοὺς παράγοντας, οἵτινες καθώρισαν τὴν ἐκτίμησιν, φύσιν καὶ ἐξέλιξιν αὐτῆς ἐν τῇ ζωῇ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἐκτιμᾷ τὸν ρόλον, τὸν ὅποιον διεδραμάτισε τὸ προφητικὸν φαινόμενον εἰς τὴν θεολογικὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ὡς καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς αὐτοσυνειδησίας. Πέραν δὲ τούτων ἐπισημαίνει τὴν ζωτικὴν σημασίαν τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος διὰ τὴν καθόλου ἐκτίμησιν, τὴν φύσιν καὶ ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὕτω δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴν λυδῖαν λίθον τῆς ὑπάρξεως καὶ αὐτοσυνειδησίας αὐτῆς.

3. Ἡ διαπραγματεύσις ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν εἰς τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων καὶ διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς Μέρη: Προηγεῖται εἰσαγωγὴ, ἔνθα συνοψίζονται τὰ βασικὰ πορίσματα τῆς συγχρόνου ἔρευνῆς καὶ ἀναλύονται αἱ μεθοδολογικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐργασίας (σελ. 13-20). Ἐῖτα ἀκολουθοῦν: I. Παλαιὰ καὶ νέα προφητεία (21-73), II. Τὸ Πνεῦμα τῆς νέας προφητείας (74-104), III. Οἱ προφῆται τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας (105-139), IV. Τὸ προφητικὸν χάρισμα κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον (140-1200), V. Ἡ συνεπὴς ἐρμηνεία τῆς προφητείας ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (201-273), VI. Ἡ χριστιανικὴ προφητεία ὡς χαρισματικὸν ἀξίωμα (274-313), VII. Ἡ χριστιανικὴ προφητεία ἐν τῷ Δευτέρῳ αἰῶνι (314-398) καὶ Ἐπιλεγόμενα, Ἐκκλησία καὶ Προφητεία (399-420). Ἐπονται ἀναλυτικοὶ Πίνακες Βραχυγραφῶν, τῶν Πηγῶν καὶ τῆς ἐιδικῆς Βιβλιογραφίας, βιβλικῶν χωρίων, ἀρχαίων καὶ συγχρόνων συγγραφέων. Συχνάκις παρεμβάλλονται, διὰ μικροτέρων στοιχείων, ἐνημερωτικαὶ καὶ κριτικαὶ σημειώσεις ὡς πρὸς τὴν ἐιδικὴν προβληματολογίαν τῶν μελετωμένων θεμάτων.

4. Τὸ μεῖζον ἐπίτευγμα τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ ὀργανικὴ ἔνταξις τῆς προφητείας εἰς τὴν καθόλου ἱστορικὴν καὶ θεολογικὴν κατάστασιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἡ πρόσβασις αὕτη ἐπιτρέπει εἰς τὸν συγγραφέα νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀκρότητας τῆς συγχρόνου δυτικῆς βιβλικῆς ἔρευνῆς, ἥτις θεωρεῖ κατὰ κανόνα τὴν χριστιανικὴν προφητείαν ὡς ἰδιάζον πνευματικὸν κίνημα, ἐξαρτώμενον βασικῶς ἐκ τῶν μορφῶν εἴτε τῆς συγχρόνου πρὸς τὴν Κ.Δ. ἰουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς φιλολογίας εἴτε τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λόγου, ὅπερ ἀπετέλεσε περιστασιακὸν φαινόμενον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ἐξαφανισθὲν ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ Β' αἰῶνος. Διορθώνει ὡσαύτως τὰς ἀκράτας ὑποθέσεις περὶ δῆθεν δημιουργίας ἢ διαμορφώσεως πλείστων κυριακῶν λογίων ἢ ἀκόμη καὶ τῆς Συνοπτικῆς παραδόσεως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν προφητῶν ἢ περὶ τῆς δῆθεν ὑπάρξεως

ἐνθουσιαστικῶν προφητικῶν κύκλων ἐντὸς τῆς ἀρχηγόνου Ἐκκλησίας, οἵτινες εὗρισκοντο εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς. Δι' ἐκτενοῦς καὶ τεθεμελιωμένης ἀναλύσεως ἀποδεικνύει ὁ συγγραφεὺς πειστικῶς, ὅτι ἡ χριστιανικὴ προφητεία παρουσιάζει τὰ ἐξῆς μόνιμα χαρακτηριστικά: α) Συνδέεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὸ Πνεῦμα, β) ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀφορᾷ εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γ) σχετίζεται καὶ κρίνεται συμφώνως πρὸς τὴν παραδεδομένην διδασχὴν τῆς Ἐκκλησίας, δ) ἀσκεῖται καὶ νομιμοποιεῖται ἐν τῇ περὶ τὴν θείαν Εὐχαριστίαν συναγομένη κοινότητι, ε) οἱ προφήται εὗρισκονται ἐν ὀργανικῇ σχέσει πρὸς τὴν ἡγεσίαν τῆς κατὰ τόπους κοινότητος καὶ στ) τὸ προφητικὸν χάρισμα ἀσκεῖται καὶ κρίνεται συμφώνως πρὸς τὸ παραδεδομένον ἦθος τῆς Ἐκκλησίας.

5. Ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλύπτει, διὰ τῆς μελέτης τῆς χριστιανικῆς προφητείας καὶ ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω μεθοδολογικὰς καὶ οὐσιαστικὰς προϋποθέσεις, εἰς ὅλον αὐτῶν τὸ εὖρος καὶ βάθος τὸν πλοῦτον τῶν χαρισμάτων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ τὸν πνευματικὸν αὐτῆς δυναμισμὸν καὶ δεικνύει, ὅτι ἡ προφητικὴ ιδιότης δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἀπώτερον ἱστορικὸν παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἀναπολεῖ αὐτὴ σήμερον νοσταλγικῶς, οὔτε καὶ εἶναι ἀπλῶς ἐν ἐπὶ μέρους χάρισμα, ὅπερ διακρίνει ὠρισμένα μόνον μέλη αὐτῆς. Ἡ ἀξίωσις τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ προφητεία, ὡς τὸ μεῖζον χάρισμα τοῦ Πνεύματος, εἶναι ἡ μένουσα δωρεὰ καὶ ταυτοχρόνως ἐντολὴ τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, ἥτις καθορίζει κατ' οὐσίαν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν καὶ ἀποστολὴν αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἕως τῆς συντελείας (σελ. 19).

6. Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἐργασία προδίδει ἀρτίαν γνῶσιν καὶ ὠριμον ἐκτίμησιν ἀπασῶν τῶν σχετικῶν πηγῶν τοῦ Α', Β' καὶ Γ' αἵωνος, ἄνεσιν εἰς τὴν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς συγχρόνου βιβλιογραφίας, ὡς καὶ σαφῆ ἐπίγνωσιν τῶν σχετικῶν προβλημάτων. Δὲν προσκολλᾶται μονομερῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν προβληματικὴν, ἀλλ' ἀναλύεται καὶ εἰς συνεπεῖς θεολογικὰς ἐκτιμήσεις, αἵτινες προσδίδουν εἰς τὴν καθόλου διαπραγματέυσιν θαυμαστὴν πληρότητα καὶ ἐπικαιρότητα. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀποκτᾷ αὐτὴ λόγῳ τῆς συνεποῦς χρήσεως τοῦ πατερικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὕλικου. Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ εὐγλωττον δείγμα τῆς ἐν τοῖς κόλλοις τῆς ἡμετέρας θεολογίας παρατηρουμένης ἀνανεώσεως τῶν βιβλικῶν σπουδῶν, ἥτις δὲν παρακολουθεῖ ἀπλῶς τὴν διεθνή βιβλιογραφίαν, ἀλλὰ δύναται, ἐφ' ὅσον παραμένει πιστὴ εἰς τὰς ὀρθοδόξους ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς, νὰ διανοίγῃ νέας ὁδοὺς δοκίμου ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

ΚΩΝ. Γ. ΜΙΟΝΗΣ

Scripta Theologica, Universidad de Navarra, Pamplona. Vol. XII, Fasc. 1, Enero-Abril 1980.

Εἰς τὸ α' τεῦχος τοῦ 1980 (Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος, τ. IB') ἡ γνωστὴ αὕτη ρωμαιο-καθολικὴ θεολογικὴ ἐπιθεώρησις τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ναβάρρας περιλαμβάνει ἐπιλογὴν μελετημάτων ἐμφανισθέντων εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω Σχολῆς ὀργανισθὲν Α' Θεολογικὸν Συμπόσιον τῆς Ναβάρρας (18-20 Ἀπριλίου 1979). Ὡς κληροφορεῖ μικρὸς Πρόλογος (σ. 9), τὸ σύνολον τῶν ἐμφανισθεῖσων εἰς τὸ Συμπόσιον ἐργασιῶν θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὰ Acta, ἐκδοθησόμενα προσεχῶς. Ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ἠθικὴ καὶ Θεολογία πρὸ τῆς συγχρόνου κρίσεως», δημοσιεύονται ἐνταῦθα ἐνδιαφέροντα κείμενα τῶν Philippe Delahaye, Amadeo De Fuenmayor, Carlo Caffarra, Wilhelm Weber, Jérôme Hamer, καὶ Jean-Marie Aübert, ἅπαντα ἰσπανιστὶ (πρωτοτύπως καὶ εἰς μετάφρασιν), θίγοντα ἠθικοκοινωνικοὺς στόχους. Περιέχονται ὡσαύτως (σ. 161 κ. ἐξ.) μελετῆ-

ματα «παρέχοντα βάσεις οκέφειας καὶ διαλόγου», προϊόν Σεμιναρίου Καθηγητῶν τῆς Σχολῆς (2 Δεκεμβρίου 1978). Τὸ τεύχος κατακλείουν βιβλιοκρισίαι (σ. 249 κ.έξ.).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, *Χριστιανικὴ Γραμματεία ἤτοι Φιλολογικὴ καὶ Κριτικὴ Ἱστορία τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*, τόμος Πρῶτος: *Οἱ λεγόμενοι Ἀποστολικοὶ Πατέρες*, Ἀθήναι, 1977, σελίδες α'-ρκζ', 1-453, Ἀρχεῖον Περιodikou «Θεολογία», 2.

Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν γραμμάτων τοῦ χώρου μας συναντάται τὸ φαινόμενον τῆς ταυτοχρόνου ἐμφανίσεως, ἐκτὸς ἄλλων, τριῶν πολυτόμων ἐγχειριδίων τῆς πατρολογίας ὑπὸ τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν Κ. Γ. Μπόνη, τοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ, Π. Κ. Χρήστου καὶ Στ. Γ. Παπαδοπούλου. Εἰς τὴν συνέχειαν δίδονται αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ ἔργα των, κατὰ χρονικὴν σειρὰν, καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν σημειώσεις τοῦ γράφοντος.

Μπόνη, Κ. Γ., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν* (96-325 μ.Χ.), Ἀθήναι 1974. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου, Ἐκκλησία 52 (1975) 25-6. Θεολογία 46 (1975) 446-7.

Χρήστου, Π. Κ., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμος Α', *Εἰσαγωγή*, Θεσσαλονίκη 1976. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου, Κληρονομία 1ο (1978) 189-195.

Παπαδοπούλου, Στ. Γ., *Πατρολογία*, τόμος Α', Ἀθήνα 1977. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου, Ἐκκλησία 55 (1978) 423-4. Θεολογία 49 (1978) 1021-4.

Ὁ γράφων, εἰς τὰ σημειώματά του ταῦτα, προσπαθεῖ ὅπως διεισδύσῃ εἰς τὸν τρόπον σκέφειας, ἐργασίας καὶ ἀποδόσεως ἐκάστου συγγραφέως καὶ παρουσιάσῃ κατόπιν ταῦτα ἰδιαιτέρως, χωρὶς νὰ προβαίῃ θεληματικὰ εἰς ἔργον συγκρίσεως μεταξὺ ἐκείνων. Ὅταν ὅμως, μὲ τὸ καλόν, ὀλοκληρωθοῦν αἱ ὡς ἔνω ἐργασίαι καθήκον τῶν ἐδικῶν πατρολόγων θὰ εἶναι ἀσφαλῶς καὶ μία συγκριτικὴ ἀξιολόγησις τῶν τριῶν τούτων συγχρόνων ἐγχειριδίων τῆς πατρολογίας.

Ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν τοῦ Κ. Γ. Μπόνη ἀποτελεῖ μίαν ἐκτενεστέραν εἰσαγωγικὴν παρουσίαν μιᾶς ἐδικῆς περιόδου τῆς Πατρολογίας (96-325 μ.Χ.), τὰ δεδομένα τῆς ὁποίας ἐνσωματοῦνται συντόμως εἰς τὰ οἰκεία μέρη τῆς ἀνά χειρας ἐργασίας. Τὰ λεγόμενα εἰς τὴν ἐπ' αὐτῆς βιβλιοκρισίαν μου ἰσχύουν καὶ διὰ τὸ παρὸν σημειώμα.

Ἡ παρούσα Εἰσαγωγή, ὅπως τίθεται εἰς τὴν διάθεσίν μας, χωρίζεται κατὰ ἓνα φυσικὸν τρόπον, διὰ τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου τῆς ἀριθμήσεως τῶν σελίδων εἰς δύο Μέρη: Α' σελίδες α'-ρκζ', καὶ Β', σελίδες 1-453. Ὁ χωρισμὸς οὗτος γίνεται ὑπὸ τοῦ γράφοντος. Ὁ Πίναξ Περιεχομένων (σ. κα'-κη') μᾶς εἰσάγει ἀνέτως εἰς τὸ Μέρος Β', σ. 1-453. Πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγνοστῶν δίδεται ἐνταῦθα ὁ Πίναξ Περιεχομένων, κατ' ἀρχὰς τοῦ Μέρους Α': Πρόλογος, σ. θ'-ιθ'. Περιεχόμενα, σ. κα'-κη'. Πίναξ Πόλεων, σ. κθ'. Βραχυγραφίαι, σ. λ'-λζ'. Βιβλιογραφία (Εἰσαγωγή εἰς τὴν Πατρολογίαν), σ. λθ'-οα'. Βιβλιογραφία Ἀποστολικῶν Πατέρων, σ. οβ'-πγ'. Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία (Γενικὴ διὰ τὰ ἔτη 1960-1976), σ. πδ'-ρκζ'.

Τὰ Περιεχόμενα (σ. κα'-κη'), ἀναφέρονται εἰς (τὸ Μέρος Β') τὸν Τόμον Πρῶτον, σ. 1-453, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει δύο πράγματα: μίαν Γενικὴν Εἰσαγωγήν εἰς τὴν Χρι-

στιανικὴν Γραμματεῖαν (σ. 3-134) καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς Μεταποστολικῆς ἢ Πρωτοχριστιανικῆς Γραμματείας (π. 96-200 μ.Χ.) δηλαδὴ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων (σ. 135-442), εἰς δὲ τὸ τέλος τὸν Πίνακα Κυρίων Ὀνομάτων (σ. 443-453).

Ὁ συγγραφεὺς παραθέτει εἰς τὸ ἐξώφυλλον τὸν εὐρὺν τίτλον «Χριστιανικὴ Γραμματεία» μὲ τὴν ἐπεξήγησιν, ὡς ἄνω. Ἐντὸς κειμένου ὅμως καὶ εἰς διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου χρησιμοποιοεῖ ταυτοχρόνως ἢ κατ' ἀντιδιαστολήν, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, τοὺς ὄρους «Χριστιανικὴ Γραμματεία» ἢ «Πατρολογία», σ. θ'-ιθ', 1-134.

Ἡ συγγραφή τοῦ ἐγχειριδίου τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας ἀποβλέπει εἰς ἓνα σκοπὸν. «Ἐκ τούτου καὶ ἡμεῖς ἀπεβλέψαμεν κυρίως καὶ πρωτίτως πρὸς τὴν σπουδάζουσαν Νεότητα καὶ εἰδικώτερον τοὺς σπουδαστὰς τῆς Θεολογίας» (σ. θ'-ι'). Ἀλλὰ συνεκδοχικῶς διευρύνεται ὁ κύκλος οὗτος. Θὰ ἤδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ συγγραφή ἐγένετο «καὶ εἰς πάντα μεμορφωμένον κληρικὸν ἢ λαϊκὸν ἐπιστήμονα», σ. ιδ'.

Ἐὰν κατανοῶ ὀρθῶς, ὁ Κ. Μπόνης τοποθετεῖ τὰ χρονικά ὅρια τῆς ἐλληνικῆς Πατρολογίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 96-843. «Τὰ ὅρια δὲ τῆς Ἀρχαιότητος περιώρισamen μεταξὺ 96-325 μ.Χ... Ἀλλὰ διὰ τὴν Πατρολογίαν σήμερον ἡ Ἀρχαιότης τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ Θ' αἰῶνος... Εἶναι ἐπομένως ἡ Ἐορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ἐν ἔτει 843 καθορισθεῖσα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, τὸ ὄροθέσιον τῆς Ἀρχαίας Χριστιανικῆς Γραμματείας», σ. 12-4.

Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ. Προτιμᾷ «τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἀκμῆς ἐκάστου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως». Ἐπίσης λαμβάνει αὐτ' ὅσιν ὁμοταξίας ὁμοιομόρφων εἰδολογικῶς ἔργων ἐν τῇ ἐκθέσει ἡμῶν. Ἀλλὰ πλήρη κατ' εἶδος διάκρισιν τῆς γραμματειακῆς ὕλης ἀποφεύγομεν..., σ. 135.

Δυνάμεθα ἀναλυτικώτερον νὰ ἀνεύρωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του, ὅταν ἀναφέρῃ οὗτος τὰς δυσκολίας πού συναντᾷ ὁ εἰδικὸς πατρολόγος κατὰ τὴν συγγραφὴν συστήματος Πατρολογίας. Τοιαῦται δυσκολίαι εἶναι: α') Ἡ μελέτη τῶν συστηματικῶν συγγραμμάτων τοῦ εἶδους τούτου. β') Ἡ ἀκολουθουμένη μέθοδος. γ') Ἡ βιβλιογραφία. δ') Ἡ γνῶσις τῶν πηγῶν. ε') Ἡ ἀντικειμενικὴ κρίσις. στ') Ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ θεωρούμενα θέματα, σ. θ'. Ἡ ἐπιτυχὴς ἀντιμετώπισις τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν προβάλλει διαρκῶς διὰ μέσου τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου τούτου. Χρησιμοποιεῖται μία εὐληπτος καθαρεύουσα γλῶσσα. Τὸ ὕφος εἶναι εὐχάριστον, ἐνθουσιῶδες καὶ ἐνίοτε ρητορικόν. Συναντῶνται διάφορα ἐπιθετα. Παρατίθενται καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι, αἱ πληροφορίαι, αἱ μαρτυρίαι καὶ ἐνίοτε αἱ ἐπαναλήψεις. Ἀνευρίσκονται τὰ διάφορα προβλήματα, πολλὰ τὸν ἀριθμὸν, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται ἀπὸ πάσης δυνατῆς πλευρᾶς, ἀναζητούμενων τῶν δυνατῶν ἢ πιθανῶν λύσεων. Τίθενται ἐρωτήματα, μετὰ τῶν ἀναλόγων ἀπαντήσεων. Συναντῶνται ἢ αἰτιολόγησις τῶν πάντων, αἱ δικαιολογίαι, αἱ σημειώσεις καὶ αἱ παρεκβάσεις.

Ἐξονυχιστικῶς μελετῶνται αἱ γνῶμαι τῶν ἄλλων συγγραφέων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν γίνονται δεκτά. Συγκρίνονται αὐταὶ πρὸς ἄλλας. Διακρίνονται αἱ ἐπιδράσεις. Αἴρονται αἱ ἐσφαλμένα ἀντιλήψεις. Διορθώνονται πολλά. Ἀφ' ἑτέρου γίνονται σεβασταὶ αἱ σύγχρονοι ἐπιστημονικαὶ ἀντιλήψεις.

Ὁ προσωπικὸς παράγων τοῦ συγγραφέως εἶναι ἔντονος, χρησιμοποιοιμένων τῶν ἐκφράσεων «καθ' ἡμᾶς» κ.ἄ. ἀναλόγων (σ. ιγ', 22, 79, 85, 135, 160, 161, 305, 359, 360, 375, 390, 421, 422, 436). Εἰς πολλὰ σημεία οὗτος προβαίνει εἰς τὰς προσωπικὰς παρατηρήσεις, τὰς διαπιστώσεις, τὰς ἐρμηνείας καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμπεράσματά του.

Εἰς τὸν πίνακα περιεχομένων εἶδομεν τὰς τρεῖς κατηγορίας τῆς βιβλιογραφίας, ὡς ἄνω, σελίδες λθ'-ρκζ'. Ἐπίσης ἀνάλογος βιβλιογραφία παρατίθεται ἐντὸς κειμένου, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου (σελίδες 5, 18-20, 55-56, 89-90, 94, 102, 106,

107, 108, 110-1, 113-5, 122-134, 144, 203, 206, 371-2, 438, κ.ά.). Ὁ Κ. Μπόνης, εἰς τὸν Πρόλογόν του, δίδει τὸν τρόπον τῆς παραθέσεως καὶ χρήσεως τῆς βιβλιογραφίας, σ. ιζ'. Συμπεριλαμβάνει ἐκδόσεις παλαιάς ἀλλὰ καὶ νεωτέρας. Παραπέμπει συχνὰ εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἰδίως τὴν προσημιωθεῖσαν Εἰσαγωγὴν του (1974), ἐνωματιῶνων ἀπὸ ἐκεῖ τεμάχια, ὅπως καὶ ἀπὸ ἔργα ἐτέρων συγγραφέων (σελίδες ι', μβ', νε', 15, 28-9, 30, 34, 56, 72, 121, 135, 152, 168). Ἡ βιβλιογραφία ἀκολουθεῖ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων. Αὐτῇ, πλουσιωτάτῃ, ὑπερβαίνει τὰ αὐστηρὰ ὄρια τῆς Πατρολογίας καὶ δίδει δείγματα τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας. Διὰ πολλὰ βιβλία παρατίθενται αἱ ἐπ' αὐτῶν βιβλιοκρισίαι (σ. μβ', μγ', ν', νδ', νε', κ.ά.) καὶ βιβλιογραφικαὶ πληροφορίαι (σ. μβ', με', μστ', μζ', 18-20, 39, 55-6, 76-7, 89-90, 94, 102, 110-1, 113-5, 122-134, 144, 203, 206, 230, 274, 438), καθὼς καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τούτων τῶν βιβλίων ὅσον καὶ τῶν συγγραφέων (σ. ιη', 5, 22-3, 55-6, 89-90, 94, 102, 108, 113-5, 122-134, 124-5, 189, 274, 294-5, 321, 357-8, 404-423, 429, 438).

Ὁ Κ. Μπόνης ἀποδίδει τὸν ἔπαινον καὶ τὴν τιμὴν εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ συγγραφεῖς. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἤγετο εἰς ἀσφαλὲς πέρας ὁ παρὼν τόμος ἐὰν δὲν εἶχον προηγηθῆ ἐπιστημονικὰ συστηματικὰ συγγράμματα Γραμματολόγων καὶ διεθνoῦς φήμης ἐρευνητῶν, οἵοι οἱ [τὰ ὀνόματα τῶν ξένων συγγραφέων] ... Ἐπίσης οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν παλαιότερων οἱ ... Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων οἱ ... (σ. ιε'-ιστ'). Μεταξὺ τῶν νεωτέρων συγκαταριθμεῖ ἐνταῦθα καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ βιβλίου του (σ. 178, 297, 298) καὶ τὸν γράφοντα. Εὐχαριστῶν ἀνταποδίδω τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὀφειλὴν εἰς τὸν φίλον συνάδελφον, ἀκαδημαϊκὸν καὶ συγγραφέα. Μεταξὺ τούτων ἰδίαν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ πατρολόγος συνάδελφός του Παναγιώτης Κ. Χρήστου, μετὰ τοῦ ὁποῦο ὁ Κ. Μπόνης εἰσέρχεται εἰς ἀκαδημαϊκὰ συζητήσεις (σ. 144, 203, 295, 322-3, 404-5, 450). Ὁ Κ. Μπόνης ἀναφέρεται εἰς τὴν α' ἐκδοσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Β. Στεφανίδου. Ἀθῆναι, 1948, σ. 29, ὑποσ. 4 καὶ ἀλλαχοῦ. Εἰς τὰς σελίδας 128-9 ὀμιλεῖ περὶ τῆς παρ' ἡμῖν συστηματικῆς ἐκδόσεως πατερικῶν ἔργων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τῆς «Βιβλιοθήκης Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων», ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1955 ἐξ.).

Ἐνδιατρίβων περὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἐκδόσεών των, πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὑπὸ μελέτην ἔργον τοῦ Κ. Μπόνη, ἀφήνω τελευταῖον ἓνα συγγραφέα καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα, τὸν μητροπολίτην Νικομηδείας Φιλόθεον Βρυέννιον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κ. Μπόνης δεικνύει ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν (σελίδες 140, 176, 178, 180, 181, 198, 296-307, 313, 317, 325, 329). Ὁ συγγραφεὺς, στηριζόμενος εἰς τὰ προφορικῶς πρὸς αὐτὸν λεχθέντα τὸ 1953 ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Μυτιλήνης Ἰακώβου (1878-1958), ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ πραγματικὰ ἀνευρών, ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Παναγιῶτος Τάφου, τὸ χειρόγραφον τὸ περιέχον τὴν Διδαχὴν τῶν ἸΒ' Ἀποστόλων καὶ συγγράφας τὰ εἰς αὐτὴν σχόλια ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, σχολάρχης τῆς Χάλκης καὶ ὄχι ὁ Φιλόθεος Βρυέννιος. Ἀπάντως ὀφείλομεν καὶ νὰ δηλώσωμεν, ὅτι δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐλέγξωμεν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ μετὰ βᾶσιν παλαιότερας πηγὰς τῆν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀνακρινωθέντων εἰς ἡμᾶς. Ὅθεν καίτοι μετ' ἐπιφυλάξεως φέρομεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰς δοθείσας ἡμῖν πληροφορίας, ἐν τούτοις ὁμολογοῦμεν ὅτι ἔχουσιν ὑπὲρ αὐτῶν πλείστας ἔξωθεν ἐνδείξεις. Κατόπιν εἰσέρχεται εἰς τὴν συζήτησιν τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν σύγκρισιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τῶν δύο παρατάξεων εἰς τοὺς κόλπους τοῦ καθηγητικοῦ σώματος τῆς Χάλκης, τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων μελῶν τοῦ σώματος. Ὅμιλεῖ «περὶ τοῦ ὑπερόπτου χαρακτήρος τοῦ Βρυέννιου» καὶ διὰ τὰ δημοσιεύματά του ὡς «ἄνευ ἀξίας τινος» καὶ περαιτέρω. «Παρεθέσαμεν τὰ δημοσιεύματά του διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ πραγματικὴ πτωχεῖα τοῦ πνεύματός του καὶ ἡ ἄνευ ἀξίας τῶν τῆδε-κάκεισε ἐσκορπισμένων ἀρθριδίων τοῦ ἀνδρός,

ἐν εἶδει ρακωδῶν συγγραφῶν) (σ. 296-9). Ἐκτοτε ὁ Βρυέννιος ὀνομάζεται «Ψευδο-Βρυέννιος»,

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Κ. Μπόννη, τὴν ὡς ἄνω γνώμην φαίνεται ὅτι ὑποστηρίζει καὶ ὁ Στ. Γ. Παπαδόπουλος, στηριζόμενος εἰς τὰ προφορικῶς πρὸς αὐτὸν λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, (Πατρολογία, τόμος Α', Ἀθήναι 1977, σ. 170). Πάντως, ὁ τελευταῖος εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν του ἐπὶ τοῦ τόμου Α' τοῦ Κ. Μπόννη ἐμφανίζεται συγκεκριημένος [Ἐκκλησία 55 (1978) 359-362].

Καὶ ὁ γράφων ἐπιθυμεῖ ὅπως φανῆ προσεκτικὸς ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱ. Θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ τοὺς διδάξαντας εἰς αὐτήν, οὐδεμίαν μέχρι στιγμῆς ἀνεῦρον παρομοίαν γραπτὴν πληροφορίαν. Ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος, εὐρισκόμενος εἰς προκεχωρημένην ἡλικίαν τὸ 1953 (1878/1953), ἴσως νὰ μὴ ἐνεθυμῆτο καλῶς τὰ ὅσα ἔλεγεν. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Φιλόθεου Βρυεννίου λέγονται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, εὐτυχῶς ἐλαχίστους. Ἐνῶ οἱ πλεῖστοι, ἂν μὴ ὅλοι, τῶν συναδέλφων του καθηγητῶν εἰς τὴν Χάλκην, ἦσαν μὲ τὸ μέρος του. Ὁ Βρυέννιος ὑπῆρέτησεν ὡς καθηγητῆς καὶ σχολάρχης εἰς τὰς δύο πατριαρχικὰς σχολὰς, τὴν μεγάλην τοῦ Γένους καὶ τὴν ἱ. θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, καὶ ἀφῆκε μνήμην ἀγαθὴν ἀπὸ τὴν διάβασίν του ἐξ ἀμφοτέρων. Προχειρισθεὶς εἰς ἀρχιερέα, ἀνεδείχθη εἷς ἐκ τῶν πλεόν ἐπιφανῶν καὶ καρυφαίων ἱεραρχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, διὰ τὴν σοφίαν, τὴν σύνεσιν καὶ τὰς διοικητικὰς του ἱκανότητας. Δὲν νομίζω ὅτι τὰ ἔργα του, τὰ περισσότερα περιπτωσιακοῦ χαρακτῆρος λόγῳ τῶν ἄλλων πολλαπλῶν ἀσχολιῶν του ὡς ἱεράρχου, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶν, ὡς ἀνευ ἀξίας τινός» καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν ἀνὰ καταδειχθῆ ἡ πραγματικὴ πτωχεία τοῦ πνεύματός του». Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου καὶ τῶν συνοδικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων τῆς ὁμογενείας, εἰς τὰ ὅποια πολλάκις εἶχον τὸ εὐτύχημα ὅπως ἐντρυφήσω, ἀρκοῦν διὰ νὰ καταδειχθοῦν αἱ ὡς ἄνω ἀρεταὶ καὶ ὁ ἡγετικὸς ρόλος, ποὺ διεδραμάτισεν ἐκεῖ. Τὰ περὶ τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνδρός προφορικῶς μετέφερον εἰς τὸν γράφοντα οἰκουμενικοὺ πατριάρχαι καὶ ἱεράρχαι, γνωρίσαντες τὸν Φιλόθεον Βρυέννιον, μεταστάντες ἤδη εἰς τὴν αἰωνίαν μακαριότητα. Εἶναι δὲ τῆς ἰδίας γνώμης καὶ οἱ σήμερον εἰς τὸ Φανάριον ὑπηρετοῦντες ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες καὶ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος. Ἀσφαλῶς ἐὰν συνέβαινεν ἡ νομιζομένη ὑποκλοπή, δὲν θὰ πανέμενε μυστικὴ, λόγῳ καὶ τῶν συγκρούσεων τότε μεταξὺ ἰωακειμικῶν καὶ ἀντιιωακειμικῶν εἰς τὸ Φανάριον.

Νομίζω ὅτι ὁ Φιλόθεος Βρυέννιος δικαίως ἐτιμῆθη ἐνόσω ἔζη, καὶ ὅτι πράττομεν τὸ καθήκον μας τιμῶντες αὐτὸν καὶ ἡμεῖς οἱ πνευματικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀπόγονοι του, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ ἴδιον μὲ αὐτὸν Γένος. Θὰ παρεκάλουν δέ, μὲ τὴν μεγαλύτεραν λεπτότητα, τὸν φίλον συνάδελφον ἔπως ἄρῃ, ἐὰν εἶναι δυνατὸν, διὰ τὸ μέλλον τοὺς περὶ τὸν ἄνδρα ἐνδοιασμούς του καὶ ἀποκαταστήσῃ τὴν μνήμην ἐκεῖνου.

Σταχυολογῶ ὀρισμένα στοιχεῖα ἐκ τοῦ πλοῦτου τοῦ τόμου Α'. Ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος θεωρεῖται ὁ πρωτοπόρος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας συγγραφεύς, ὁ πατὴρ τῆς Πατρολογίας ἢ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, ὁ πρῶτος Ἐκκλησιαστικὸς Γραμματολόγος, μὲ δεῦτερον τὸν δυτικὸν Ἰερώνυμον (σ. 25, 82-5). Ὁ ἱ. Φώτιος ἀδύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ μέγιστος γραμματολόγος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος» (σ. 95). Χρησιμοποιοῦνται αἱ κλασσικαὶ διαιρέσεις διὰ τὴν ἱστορίαν, ὅπως ἡ ἀρχαιότης, ὁ μεσαίων, ἡ νεωτέρα καὶ ἡ νεωτάτη ἐποχὴ (ὁ κ' αἰών, τὸν ὅποιον διανύομεν), σ. 87, 121.

Ὡραῖα περιγράφεται ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γλώσσης στάσις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἄλωσιν. Διὰ τὰ δόγματα καὶ τὴν λατρείαν ἡ χρῆσις τῆς ἀρχαίας γλώσσης, τῆς κληρονομίας τῶν Πατέρων, διὰ τὸ κήρυγμα ὅμως καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν ἢ χρῆσις τῆς ἀπλουστεράς καὶ δημωδεστεράς γλώσσης, σ. 69-70. «Ἡ δὲ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸν Ἔτος 1842/3 ἤνωσε

τὴν Ἑορτὴν τῶν «Τριῶν Ἱεραρχῶν» μετὰ τῆς Ἑορτῆς τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς, ὅπως ἐξάρη διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τὸν ἄρρηκτον πλέον σύνδεσμον χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας καὶ ἀληθοῦς Ἐπιστήμης» (σ. 48).

Εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν ἧ', «Ἡ ἱερὰ Ἀποστολικὴ Παράδοσις ἐκφραζομένη διὰ τῆς αὐθεντίας καὶ ὁμοιομορφίας τῶν Πατέρων» (σ. 48-56), ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ θέμα τοῦτο μέχρι σήμερον εἰς 11 σημεῖα. Εἰς τὸ 11ον καὶ τελευταῖον σημεῖον θετικῶς ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς ὑφισταμένης συνεργασίας τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ πατρολογίας μεταξὺ τῆς δυτικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καθὼς καὶ ἐντὸς τῆς συγχρόνου οἰκουμηνικῆς κινήσεως, σ. 54-5.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου διακριβοῦνται τὰ ὅσα συμβαίνουν διὰ πρώτην φοράν (σελίδες 51, 74, 79, 122-3, 135, 142, 162, 166, 177, 181, 195, 205, 210, 240, 252-3, 267, 279, 286, 295).

Νομίζω ὅτι τὰ ὅσα προεξαγγέλλονται διὰ τὸ μέλλον εἶναι ὠφέλιμα δι' ὅλους μας. Ἡ ἐξαγγελία τῶν «μελλόντων ν' ἀκολουθήσωσι καὶ ἐτέρων τόμων τοῦ συστήματος τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας» (σ. ιε', ιζ'). «Διὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν καὶ συστηματικὴν συγκέντρωσιν καὶ ἔκθεσιν τῶν σχετικῶν χωρίων παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῖσι γενικῶς θὰ ἦτο ἀναγκαῖα, ὅπως συνταχθῇ ἰδιαιτέρα μελέτη», ἐννοεῖται τῶν χωρίων ὅπου ἀναφέρεται ὁ ὅρος «Πατήρ», (σ. 28). «Εἰδικὴ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἀπὸ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἱστορικῆς ἐξελιξέως τῆς «ἀττικῆς-κοινῆς» Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς χριστιανικῆς Γραμματείας, θ' ἀπεδείκνυν ἀσφαλῶς ὀπληλίκην ἐπίδρασιν εἰς ἀπλοποίησιν ἢ καὶ διὰπλασιν ἐπὶ τὸ ἐκφραστικώτερον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἥκησαν οἱ τε Πατέρες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ οἱ καθόλου ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ τὰ γραπτὰ καθόλου μνημεῖα... διὰ τε τὴν ἐξέλιξιν τῆς «ἀττικῆς-κοινῆς» καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν ταύτης ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον», (σ. 59). «Εἶναι ὅμως λυπηρόν, ὅτι οὐδεὶς ἄχρι τοῦδε ἐκ τῶν Θεολόγων ἢ Φιλολόγων ἀνέλαβε ν' ἀποσπᾷ ἐκ τῶν Χρονογραφιῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ γραμματολογικὰ καὶ βιογραφικὰ κείμενα, ὥστε νὰ συνθέσῃ οἰονεὶ «ἱερὰ βιογραφικὰ παράλλαλα» δι' ἕκαστον βυζαντινὸν αἰῶνα» (σ. 105).

«Δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδεὶς ἐνησχολήθη εὐρύτερον περὶ τὴν καθόλου γλωσσικὴν δομὴν τῶν Ἱγνατιανῶν ἐπιστολῶν, τὴν ἐκφραστικὴν τῶν διατύπων, τὴν ἐννοιολογικὴν τῶν ἔκθεσιν, τὴν μορφήν καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου καὶ τὴν ὅλην ἀρχιτεκτονικὴν διάπλασιν τῶν ἰδεῶν, τοῦ πράγματι λογοτέχνου ἀποστολικοῦ τούτου Πατρός», (σ. 230). Ἔργασία τοῦ Λαίτπουτ περὶ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων. «Μία τελειωτικὴ κριτικὴ ἐκδοσις τῆς τοῦ ἀνωτέρω Ἀγγλοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε», (σ. 294). Ἡ προτιθεμένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως δημοσίευσις τῆς ἐρμηνείας τοῦ «Ποιμένος» τοῦ Ἑρμᾶ (σ. 379). «Παρ' ἡμῖν δυστυχῶς ἐλλεῖπει ἰδιαιτέρα ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησις περὶ τοῦ ἔργου» τούτου, (σ. 404). Ὁ συγγραφεὺς ἐπιθυμεῖ «Νὰ ἐλύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεωτέρων θεολόγων ἐπιστημόνων πρὸς διαπραγματέυσιν ἐνὸς πολυσχιδοῦς, ἀλλὰ καὶ τὰ μάλιστα ἐνδιαφέροντος καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν ἔργου» (σ. 404-5). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπος ἢ κατάρτισις καὶ δημοσίευσις ἐνὸς πίνακος περὶ τῶν δυναμένων ἢ προτεινομένων νὰ γίνουσι διὰ τὸ μέλλον ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πάσης φύσεως δημοσιευμάτων του.

Κατακλείω μὲ τὰ ὅσα ἐλέγοντο εἰς τὴν παρουσίαν τῆς Α' Εἰσαγωγῆς τοῦ Κ. Μπόνη (1974). «Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ μίαν σοβαρὰν καὶ σημαντικὴν προσφορὰν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα. Εὐχομαι εἰς τὸν συγγραφέα καὶ φίλον συνάδελφον τὴν ὀλοκληρώσιν τοῦ ἀναληφθέντος συγγραφικοῦ του ἔθλου».

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία, Διευθυντής: Κων. Γ. Μπόνης, Ἀκαδημαϊκός, Τεῦχος Πρῶτον, *Βιβλιογραφία Ἔτους 1977*, ἐπιμελεῖα Ἀδ. Στ. Ἀεσιτίδη, Ἀθήναι, 1979, σελ. α'-ιδ' + 1-294). Παράρτημα Περιοδικοῦ «Θεολογία», τόμος Ν' (1979).

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης, διευθυντὴς τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογικῆς Βιβλιογραφίας (ΕΘΒ), εἰς τὸν Πρόλογον, σ. ζ'-η', ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκδόσεως καὶ παρουσιάζει ταύτην. Τὰ Εἰσαγωγικά, σ. θ'-ια', γράφει ὁ ἐπιμεληθὴς τῆς ἐκδόσεως Ἀδαμάντιος Στ. Ἀεσιτίδης. Ἡ ἐκδοσις καλύπτει τὸ ἔτος 1977 καὶ θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἔτησια. Περιέχει δημοσιεύματα καὶ μεταφράσεις ἀπὸ ἑλλήνας συγγραφεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν, προσέτι δὲ καὶ τὰς ἀναλόγους βιβλιοκρισίας. Ἡ καταγραφή τούτων διὰ λόγους τεχνικοὺς δὲν στηρίζεται πάντοτε εἰς τὴν αὐτοψίαν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ὅμως θεραπεύεται μετὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν πληροφοριῶν. Τὰ λήμματα, 2996 τῶν ἀριθμῶν, ταξινομοῦνται εἰς 31 ἐνότητες, (καὶ ὅποια καλύπτουν ἑλας τὰς ἑδρας τῶν δύο Θεολογικῶν μας Σχολῶν), σ. ια' (σ. 1-220). Ὡς βάσις λαμβάνεται ἡ ἀλφαβητικὴ διάταξις τῶν ἐπωνύμων τῶν συγγραφέων εἰς πῶσιν ὀνομαστικῆν, ὡς ἐξῆς: α. Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων. β. Τὰ δημοσιεύματα τῶν ξένων. γ. Αἱ βιβλιοκρισίαι τῶν Ἑλλήνων. δ. Αἱ βιβλιοκρισίαι τῶν ξένων.

Θὰ πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ τοποθετοῦνται συμφώνως πρὸς τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ προσωπικοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Ὑπάρχουν ἐπὶ πλέον: Τὸ Διάγραμμα Ταξινομήσεως, σ. ιβ'-ιγ'. Αἱ Συντομογραφίαι, σ. ιδ'-ιβ'. Τὰ Ἀρκτηκόλεξα, σ. κγ'-κδ'. Τὰ Εὐρετήρια, σ. 221-289. Α. Οἱ Συγγραφεῖς, σ. 223-240. Β. Οἱ Μεταφρασταὶ, σ. 241-243. Γ. Οἱ Κρινόμενοι Συγγραφεῖς, σ. 244-250. Δ. Τὰ Ὄνόματα καὶ τὰ Πράγματα, σ. 251-289. Τὰ Περιεχόμενα σ. 291-294.

Μετὰ τὸν Πρόλογον, τὰ Εἰσαγωγικά καὶ τὸν Πίνακα Περιεχομένων, μετρῶ κατὰ σειράν τὰς σελίδας τοῦ παρόντος καταλόγου.

Τὸ Διάγραμμα Ταξινομήσεως, σ. ιβ'-ιγ', ποῦ περιέχει τὰς 31 ἐνότητας, μετὰ τὰς ὑποδιαίρεσεις αὐτῶν, συμφωνεῖ πρὸς τὸ Μέρος Πρῶτον: Οἱ Πίνακες, σ. 1-220, καὶ τὸ ἀνάλογον τμήμα εἰς τὰ Περιεχόμενα, σ. 291-294. Ἡ 19ῃ ἐνότητις «Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Θεολογίας», δι' ἑλλειψιν προφανῶς δημοσιευμάτων, δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἀνάλογον τμήμα. Εἰς τὸν τόμον αὐτόν, ὁ ὅποιος ἀσχολεῖται μετὰ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, δὲν γνωρίζω κατὰ πόσον θὰ ἦτο ὠφέλιμος ἢ ὄχι ἢ πρόσθεσις καὶ μιᾶς ἐνότητος μετὰ τὸν ἰδιαιτέρον τίτλον: «Ἡ Θεολογία ὡς Ἐπιστήμη». Ὁ τίτλος τῆς ἐνότητος Στ' «Ἱστορία Λοιπῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν» φέρει θετικὸν τὸν τόνον. Ὁ ὅρος Ζ' «Βιβλικὴ Θεολογία», ὅστις συνιστᾷ αὐστηρῶς ἓν μέρος τοῦ Ἑρμηνευτικοῦ Κλάδου τῆς Ἀγίας Γραφῆς, λαμβάνει τὴν θέσιν ἐνταῦθα τοῦ Ἑρμηνευτικοῦ Κλάδου. Ἡ ὑποδιαίρεσις Λ, 8: «Θρησκευτολογία» θὰ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τῆς ἐνότητος Α' «Βοηθητικαὶ Ἐπιστήμαι» καὶ ν' ἀποτελέσῃ ἰδίαν ἀρίθμησιν. Αἱ Συντομογραφίαι, σ. ιδ'-ιβ', περιέχουν συντμήσεις περιοδικῶν καὶ ἄλλων ἐκδόσεων. Ὡρισμένα ὅμως παραπομπαὶ δὲν εἶναι, αὐστηρῶς εἰπεῖν, συντμήσεις, ἀλλ' αὐτοῦσι οἱ τίτλοι τῶν ἐκδόσεων, ὅποτε ἴσως θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἐνταχθοῦν αὐταὶ εἰς τὸ ΛΑ' Παράρτημα, 2. Περιοδικὰ Ἐκκλησιαστικὰ καὶ Θρησκευτικὰ, σ. 215-219, γενομένων καὶ τῶν ἀναλόγως διευρύνσεων εἰς τὸν τίτλον τοῦτον.

Τὸ Μέρος Πρῶτον, Οἱ Πίνακες, σ. 1-220, καταγράφει εἰς 2996 λήμματα, ὅπως ἐλέχθη, τὰς ἐκδόσεις. Ὁ κ. Ἀεσιτίδης εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν του λέγει: «Πάντως ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία ἔχει πλήρη συνείδησιν τῆς ἀνεπαρκείας της ὡς πρὸς τὴν πληρότητα εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὰ βιβλία τὰ ὅποια ἐκυκλοφόρησαν κατὰ τὸ 1977... Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἱκανοποιητικὸν ἂν καὶ εἶναι δυνατὴ ἀκόμη μεγαλυτέρα κάλυψις τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων σχετικῶν περιοδικῶν», σ. ι'. Παρὰ ταῦτα καὶ μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν 2996 θεολογικῶν καὶ συγγενῶν ἐκδόσεων καταδεικνύει τὴν σπουδαίαν συγγραφικὴν προσφορὰν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου θεολογίας εἰς τὰ Γράμματα τῆς Ἑλλάδος. Ὑπάρχουν ἐδῶ

ἐνότητες, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύονται μόνον ἀπὸ ἓν δημοσίευμα, ὅπως π.χ. Θ. «Συμβολική», σ. 78, ΚΑ'. «Ἐβραϊκά», σ. 114. Τὰς περισσοτέρας ὅμως ἐκδόσεις τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐμφανίζει ἡ ἐνότης Β. «Πατρολογία, Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία, Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ Ἱστοριογραφία», σ. 16-47.

Κάθε δημοσίευμα κατατάσσεται μόνον μίαν φορὰν, ἐφόσον καὶ ἀριθμεῖται. Ἐλέχθησαν προλαβόντως τὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπον παραθέσεως ἐκάστου δημοσιεύματος, κατὰ συγγραφεῖς. Διὰ πλείονα τοῦ ἐνὸς ἔργα τοῦ αὐτοῦ προσώπου τίθεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου ἔργου καὶ ἐξῆς ἀπλῶς μία γραμμὴ. Ἐπαναλαμβάνεται ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως μόνον ἐὰν ἡ ἐκδοσις γίνεται εἰς ἄλλην γλῶσσαν (σ. 39, 40, 48). Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ἰδίως τῶν κληρικῶν, οἱ ὅποιοι τυγχάνει νὰ προάγονται καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἀλλάσσουν τίτλους, καταγράφονται ὡς ἐμφανίζονται εἰς τὰ δημοσιεύματά των, πρῶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ταῦτα διαφέρουν πολλακίς ἀλλήλων. Ὡς συγγραφεῖς ἐναυῦθα ἐκλαμβάνονται οἱ ἔχοντες δημοσιεύματα καὶ βιβλιοκρισίας ἐπὶ διαφόρων ἔργων. Ὡς ἐκ τούτου διὰ τὰς βιβλιοκρισίας παρουσιάζεται τὸ φαινόμενον τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως ὄλων τῶν σχετικῶν μὲ τὸ κρινόμενον βιβλίον, ὅπερ πολλακίς συμβαίνει νὰ εἶναι τὸ ἴδιον, ἐκδοθὲν εἴτε τὸ 1977 εἴτε καὶ ἐνωρίτερον. Ἡ τοιουτοτρόπως παραθέσις τῶν βιβλιοκρισιῶν οὐδὲν ἔχει τὸ ἀξίον ἀρνητικῆς παρατηρήσεως. Ἀλλὰ διὰ λόγους ἀπλῶς ἐξοικονομήσεως χάρτου καὶ χρόνου, θὰ ἦτο δυνατόν ὅπως προταθοῦν καὶ ἄλλοι τρόποι, τοὺς ὁποίους ἀσφαλῶς θὰ γνωρίζῃ ὁ κ. Ἀνεστίδης.

Ἐσημειώθη ἤδη, ὅτι κάθε δημοσίευμα κατατάσσεται μόνον μίαν φορὰν, ἐφόσον ἀριθμεῖται. Γνωσταὶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ παρομοίας φύσεως ἔργα εἶναι αἱ δυσκολίαι, πού συναντῶνται διὰ τὴν τοποθέτησιν ἐνὸς δημοσιεύματος εἰς τὴν ἀνάλογον θέσιν, ἰδίως ὅταν αἱ ἐνότητες εἶναι 31, μὲ τὰς ὑποδιαίρεσεις αὐτῶν, ἐνὸς δημοσιεύματος, χωρὶς καμίαν φορὰν μὲ τὴν βεβαίωσιν ἐξ αὐτοψίας καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν γνωριμίαν μόνον ἀπὸ τὸν τίτλον του (σ. 1'). Παρακαλῶ, ὅπως ἔχω τὴν ἄδειαν τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως καὶ ὑποβάλω ὠρισμένας ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέψεις.

Γ. Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ. 41-52. 554-555. Ἀγγελόπουλος, Ἄθ. Α., Ἡ Ἐπισκοπικὴ Σύνοδος τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης..., ἐλλ. ἀγγλ., σ. 48. Ἡ ἐργασία αὕτη τοποθετεῖται ἐδῶ, ἐνῶ ἕτερα, ὑπ. ἀρ. 636, σ. 54, τοῦ ἴδιου συγγραφέως, περὶ τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ἐνότητα Δ. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», σ. 53-56.

570. Σταυρίδης, Β. Θ., Ἡ Οἰκουμενικὴ Διάστασις τῆς Ὁρθοδοξίας, σ. 49. Μήπως θὰ ἦτο καλύτερον νὰ εὐρίσκεται τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν ἐνότητα ΚΓ' «Οἰκουμενικὴ Κίνησις» (σ. 116-117);

Δ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σ. 53-56. Τὰ παρατιθέμενα ἐδῶ δημοσιεύματα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ εὐρὺ περιεχόμενον τοῦ ὡς ἄνω τίτλου, καλύπτοντος τὴν ἱστορίαν ὄλων τῶν αἰώνων πρὸς τὸ παρελθόν καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς περιοχάς, πού περιλαμβάνονται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος.

656. Μιτσιδης, Α. Ν., Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γεράσιμος Γ' ὁ Κύπριος, σ. 55. Μήπως ἡ ἐργασία αὕτη δὲν ἀνήκει ἐδῶ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπομένην ἐνότητα Ε. «Ἱστορία Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν», σ. 57-64; (Ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ὁ τίτλος οὗτος ἀντικαθίσταται μὲ τὸν τίτλον «Ἱστορία Ἐτεροδόξων Ἐκκλησιῶν», σ. 58-64).

Στ. Ἱστορία Λοιπῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, σ. 65-66. 829. Πατρῶνος, Γ. Π., Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Συγχρόνῳ Δυτικῇ Θεολογίᾳ, σ. 65. Μήπως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἐνότητα Ζ. «Βιβλικὴ Θεολογία», σ. 67-72;

ΙΕ. Ἐκκλησιαστικὴ Ρητορικὴ καὶ Θεῖον Κήρυγμα, σ. 95-102. 1229. Ἀλεβιζοπούλου, Ἀντ. Γ., Ἐφ'ὄδιον Ὁρθοδοξίας, σ. 95. Ἄραγε δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ μετατεθῆ αὕτη εἰς τὴν ἐνότητα Η. «Δογματικὴ καὶ Ἱστορία Δογμάτων», σ. 73-77;

ΚΓ. Οἰκουμενικὴ Κίνησις, σ. 116-117. Αἱ ἐνταῦθα καταχωριζόμεναι ἐργασίαι περὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τοῦ Δαμασκηνοῦ Τρανουπόλεως (1522), Σκουτέρη, Κ.Β. (1531) καὶ Ε. Ν., βιβλιοκρισία ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεθοδίου Φούγια (1536), ἴσως νὰ μὴ ἔχουν θέσιν εἰς τὴν παρούσαν ἐνότητα, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν αὐστηρῶς ἡ ἔννοια τοῦ τεχνικοῦ θεολογικοῦ ὄρου «Οἰκουμενικὴ Κίνησις». Ἴδε Β. Θ. Σταυρίδου, Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, Ἀθήναι 1964.

Λ. Βοηθητικαὶ Ἐπιστήμαι, 7. Φιλοσοφία, σ. 204-206. 2754. Βασιλειάδης, Π., Ἡ περὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων Θεωρία, σ. 204. Θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ μετατεθῆ αὕτη εἰς τὴν ἐνότητα Ζ. «Βιβλικὴ Θεολογία» σ. 67-72.

Τὰ Εὐρετήρια, σ. 221-289, τὸ Διάγραμμα Ταξινομήσεως καὶ ὁ Πίναξ Περιεχομένων, ὡς ἀνωτέρω, βοηθοῦν πλήρως τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ ν' ἀνεύρη εὐκόλως τὰ ζητούμενα. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἢ μεταφραστὴς ἢ κριτικὸς συγγραφεὺς, ποῦ τυγχάνει νὰ ἐμφανίζηται κατὰ διαφορετικὸν τρόπον εἰς τὸ κείμενον ἐνοποιεῖται εἰς τὰ Εὐρετήρια.

Προτοῦ κατακλείσω θὰ ἐπεθύμουν νὰ χαράξω ὀλίγας λέξεις διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὑπὸ μελέτην τόμου.

Ὁ Ἀδαμάντιος Ἀνεστίδης, ὁ ὁποῖος εἶναι φιλόλογος καθηγητὴς, ὑπηρετῶν εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν καὶ ἀσχολούμενος ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν ἔργον ἐπιτυχῶς, προσφέρει εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τοὺς θεολόγους τὸν καρπὸν τῆς φιλοπονίας του. Ἀπὸ τεχνικῆς βιβλιογραφικῆς πλευρᾶς ὁ τόμος εἶναι ἄψογος, τηρουμένων τῶν κανόνων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς βιβλιογραφικῆς ἐπιστήμης. Ἄλλαχού παρόμοια ἔργα προετοιμάζονται ἀπὸ εἰδικὰ ἐπιτελεῖα. Ἡμεῖς οἱ θεολόγοι τοῦ ὀφειλομένου χάριτας. Ὁ δὲ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Γ. Μπόνης, ὁ Διευθυντὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιοδικῶν «Θεολογία», «Ἐκκλησία» καὶ «Ἐφημέριος» εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἤρχισεν ἐκδιδομένη ἡ ΕΘΒ. Καὶ τὸ περιοδικὸν «Θεολογία», τὸ ὁποῖον προσέφερε τοσαύτας ὑπηρεσίας εἰς τὴν θεολογίαν κατὰ τὴν διαρρέυσασαν πεντηκονταετίαν, ἐπέπρωτο ν' ἀναλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἀξιόλογον πρωτοβουλίαν. Εὐχομαὶ τὴν τακτικὴν ἀνά πᾶν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς ΕΘΒ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

B. L. Fonkič, *Grečesko-Russkie kul'turnye svjazi v XV-XVII vv. — Grečeskie rukopisi v Rossii* (=Helleno-Russian cultural relations between the XV and the XVII centuries—Greek manuscripts in Russia), Moscow, ed. Nauka, 1977, p. 247 (Akademija Nauk SSSR, Institut Vseobščej Istorii).

It is a well-known fact throughout the scholarly world that Greek manuscripts are to be found in the libraries of many countries; but we know too that a particularly large number of Greek manuscripts exists in the Soviet Union. This is a consequence of the frequent intercourse between Russia and Byzantium, of the intercourse between Russia and the Greek world during the period of Ottoman rule, of the travelling of so many Greeks in Russia and of so many Russian pilgrims in the Greek world, and finally, of the existence of so many Greek communities in Russia. It is also a well-known fact that we hitherto possessed no definite information about the fate of a great many Greek manuscripts in the Soviet Union after 1917,

as *M. Richard's* standard catalogue [*Répertoire des Bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Paris 1958 and *Supplément I* (1958-1963), Paris 1964] is particularly uninformative on the subject. During the last three decades we have received certain information on this particular matter from E. E. Granstrem, A. P. Kazdan, M. F. Tonberg, S. K. Bogojavlenskij and others, chiefly through the periodical *Vizantijskij Vremennik*. During the last two decades the same periodical has given us many samples of the work of B. L. Fonkič, a competent Hellenist and palaeographer.

In his book the author examines: 1) The writing of the Greek codices and the Greek scribes in Russia during the XVth and XVIth centuries; 2) Arsenios Souhanov (1607-1668) and the Greek manuscripts brought by him from Mount Athos to the Patriarchal Library in Moscow; 3) the Greek manuscripts in the first State Printinghouse in Moscow during the second half of the XVIIth century; and 4) the collections of Greek manuscripts in Moscow during the last decade of the XVIIth century, amongst which are to be found those of Dionysios Ioannitis and Dositheos Notaras. An examination of these four headings will reveal to the scholar a host of Greek scribes, some well-known, others little-known as, for example, Maximos Graecos, Archbishop Isidoros of Kiev, the brothers Leihoudis, Archbishop Arsenios of Elassona, Archbishop Ierotheos of Monemvasia, Ierotheos Koukouzelis, friar Makarios and many others.

There has been a long-felt need for a composite work on the Greek manuscripts in the USSR today, for they are calculated to number many thousands. We need only remind the reader at this point that the author has made a study of some 6,000 Greek manuscripts; his contribution to the history of the Greek manuscripts is therefore considerable. His approach to his work, particularly with regard to the drawing-up of biographical details about various scribes and the fact that hitherto very little has been known about some of them, make of Mr. Fonkič's work a worthy and representative study, from which it will be possible to gather the essential material for an examination in greater depth of the work of every Greek scribe in Russia within his own environment. Another significant aspect of Mr. Fonkič's contribution is the identification of many Greek manuscripts of whose authors we were hitherto ignorant. Thanks, however, to B. L. Fonkič the signatures have now been identified of Maximos Graecos, Photios, Archbishop of Kiev, Dositheos the Patriarch of Jerusalem and others.

Our only observation relates to the title of the work; «Греческо-русские кул'турные связи в XV—XVII вв.» (=Helleno-Russian cultural relations between the XV and XVII centuries) and there follows the subtitle: «Греческие рукописи в России» (=Greek manuscripts in Russia). In my opinion a better title would be: «Из истории греческо-русских кул'турных связей в XV—XVII вв.» (Contribution to the history of Helleno-Russian cultural relations between the XVth and XVIIth centuries) because the cultural relations have, and had, a greater spectrum and are not covered by the manuscripts alone.

Clearly this observation cannot in any way diminish the value of B. L. Fonkič's work. As we have mentioned, he has made a study of some 6,000 Greek manuscripts and with his painstaking labours (cf. p. 53) calls to mind the saying: «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Βόριδος πόνος» (=Gift of God and work of Boris).

CONSTANTINE PAPOULIDIS

P. B. Paschos, *Gabriel l' Hymnographe: Kontakia et Canons, avec Introduction Texte critique, Traduction et Notes*. Paris-Athènes 1978, pp. 351 (Extrait de la revue «Θεολογία»).

Τὸ προκειμένον ἔργον τοῦ γνωστοῦ ἐργάτου τῶν γραμμάτων (Ἐπιστήμη, Δοκίμιον, Ποίησις) κ. Π. Β. Πάσχου βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μίαν δεκαετίαν μετὰ τὴν σύνθεσίν του. Πρόκειται περὶ τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, τὴν ὁποίαν ὁ σ. ὑπεστήριξε ἐν τῷ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων (Sorbonne) τὸ 1970.

Τὸ θέμα τῆς διατριβῆς εἶναι «Ὁ ὕμνογράφος Γαβριὴλ καὶ τὸ ἔργον του». Θέμα ἐκ τῆς φύσεώς του δύσκολον, ὡς καὶ ἄλλα τὰ παρόμοια. Διότι αἱ πληροφορίες καὶ ἡ παράδοσις τῶν δημιουργοῦν τεράστια προβλήματα, χωρὶς εἰς ἀντιστάθμισμα νὰ παρέχουν καὶ μικρὰ ἀποδεικτικά δεδομένα. Οὕτως ὁ μελετητῆς τίθεται πρὸ ἐρωτημάτων: Ποῖος ἐξ ὄλων τῶν μαρτυρουμένων ὑπὸ τὸ ὄνομα Γαβριὴλ εἶναι ὁ προκειμένος; Εἶναι ἄλλα τὰ φέροντα τὴν ἀπλὴν ἔνδειξιν ΓΑΒΡΙΗΛ ἔργα τοῦ ἴδιου ἢ πλειόνων συγγραφέων ὁμωνύμων; Φέρουν ἄλλα τὰ ἔργα του τὸ ὄνομά του ἢ παραδίδονται καὶ ἄνευ τινὸς ἐνδείξεως; Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν, μὲ ποῖα μέσα δύναται ὁ μελετητῆς ν' ἀνιχνεύσῃ τὰ ἔργα τοῦ συγκεκριμένου συγγραφέως; Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ ὕμνογραφικὴ ὕλη εἶναι κατὰ κανόνα ἀπρόσωπος, δὲν φέρει δηλ. ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ συνθέτου καὶ συγγραφέως· ὁμοιάζει δὲ σχεδὸν πάντοτε τυπικῶς, λεξιλογικῶς, θεματολογικῶς τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐξαφανίζονται εἰς αὐτὴν καὶ τὰ ἔντονα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ μιᾶς ποιητικῆς φυσιογνωμίας.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καὶ ἕτερον πρόβλημα εἶχεν ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς τὴν διατριβὴν του. Τὰ κοντάκια μὲ τὴν ἔνδειξιν Γ α β ρ ι η λ εἶναι τοῦ αὐτοῦ ὕμνογράφου, ὅστις συνέθεσε καὶ τοὺς φερωνύμους κανόνας; Διότι, ὡς γνωστόν, τὸ εἶδος τῶν κοντακίων παρεμερίσθη ὑπὸ τοῦ κανόνος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πράξιν καὶ μόνον τὸ προοίμιον καὶ ὁ α' οἶκος ἐσώθησαν εἰς τὰς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς παλαιᾶς ἀκμῆς καὶ δόξης του (ὅς αἰ.). Παρὰ ταῦτα, πολλοὶ ὕμνογράφοι συνέθεσαν κοντάκια καὶ μετὰ τὴν παρακμὴν των· καὶ ὁ Γαβριὴλ δὲν εἶναι ἡ ἐξαιρέσις.

Ποῖαν λύσιν δίδει εἰς τὰ προβλήματα αὐτὰ ὁ κ. Πάσχος; Εἰς μίαν διδακτορικὴν διατριβὴν, ὅταν μάλιστα αὕτη παρακολουθῆται ἀπὸ αὐστηροῦς τηρητὰς τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὡς εἶναι οἱ καθηγηταὶ Paul Lemerle καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ J. Grosdidier de Matons, δὲν χωροῦν πολλὰ λύσεις, παρὰ μόνον μία: Ἡ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Ἐκμετάλλευσις ὄλων τῶν δεδομένων καὶ εὐστοχος συνδυασμὸς τῶν πληροφοριῶν. Οὕτω π.χ. ἡ χρονολόγησις τοῦ ὕμνογράφου Γαβριὴλ γίνεται μὲ δύο terminus: α) Τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου (†953), εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἀφιερωμένος κανὼν τοῦ Γαβριὴλ. Εἰς τὴν περίπτωσιν δὲν εἶναι ὁ ἐν θέματι Γαβριὴλ ὁ ποιητῆς τοῦ κανόνος αὐτοῦ, τίθεται ὡς terminus post quem τὸ 840, ἔτος καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδείας, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Γαβριὴλ ἀφιερώνει κοντάκιον μὲ τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ἀκροστιχίδα.

Τὸ terminus ante quem προσδιορίζεται ἀπὸ παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ δεδομένα. Τὰ χροφ δηλ. τὰ ὁποῖα περιέχουν ἔργα τοῦ Γαβριὴλ εἶναι τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Βεβαίως ὁ σ. διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὕμνογράφου Γαβριὴλ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλα ἑσωτερικὰ στοιχεῖα τῶν κειμένων, ἐν συνδυασμῷ πάντοτε καὶ συνεκτιμῆσει καὶ μὲ ἄλλα ἐπιστημονικὰ δεδομένα.

Μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα χωρεῖ ὁ σ. εἰς τὴν ἐπισήμανσιν καὶ συλλογὴν τῶν χειρογράφων, εἰς τὰ ὁποῖα σφίζεται τὸ ἔργον τοῦ Γαβριὴλ. Παρακολουθεῖ τὰς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει τύχας τῶν ἑορτῶν εἰς τὰς ὁποίας ὁ Γαβριὴλ ἔχει ἀφιερῶσει τὰ κείμενά του καὶ καταλήγει εἰς τό, καθαρῶς φιλολογικόν, ἐπίτινον ἔργον τῆς κριτικῆς ἐκ-

δόσεως, τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου σχολιασμοῦ. Ἰδιαιτέραν μέριμναν ἐπιδεικνύει ὁ σ. εἰς τὴν μετρικὴν τῶν ὕμνογραφικῶν κειμένων, ἀκολουθῶν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα τοῦ ἐκ τῶν διδασκάλων του Grosdidier de Matons. Τὸ πρόβλημα τῆς μετρικῆς τῶν ὕμνογραφικῶν κειμένων εἶναι μέγα καὶ ὁ σ. ἔχει ἐπιγνώσιν τοῦ πράγματος, ἐφ' ᾧ καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως προσεκτικὸς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἴδιος γνωρίζει καὶ βυζαντινὴν μουσικὴν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ εὐκολώτερον τῶν ξένων μελετητῶν τὰς αἰτίας τῶν ἀποκλίσεων τῶν προσομοίων ἀπὸ τὰ αὐτόμελα πρότυπά των.

Περὶ τὸν νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ συγκεκριμένου θέματος παρεμβάλλονται πλεῖστα ὅσα συγγενῆ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ὁ σ. ἀποδεικνύεται καλὸς γνώστης. Τοῦτ' αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῆς βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως τοῦ κ. Πάσχου.

* * *

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ βιβλίου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἶναι ἡ ἐξῆς: Μέρους Πρωτοῦ. Ἐξετάζονται, εἰς διάφορα κεφάλαια, τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ὕμνογράφον Γαβριὴλ καὶ τὸ ἔργον του. Ἡ ἐξέτασις τοῦ ἔργου του ἐδῶ ἔχει θεωρητικόν, φιλολογικόν, θεολογικὸν χαρακτῆρα καὶ ἡ μελέτη γίνεται διὰ νὰ σχηματισθῇ ὅσον ἔνεστι πλήρης εἰκὼν περὶ τοῦ Γαβριὴλ ὡς ὕμνογράφου. Οὕτως, εἰς τὸ μέρος αὐτὸ συνεξετάζονται παρόμοια κείμενα, τὸ Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅ,τι ἄλλο στοιχεῖον δύναται νὰ φανῇ χρήσιμον εἰς τὴν τοῦ συνόλου κατάληψιν καὶ κατανόησιν. Τὸ μέρος τοῦτο κλείει ἐν κεφάλαιον περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Γαβριὴλ καὶ μνείας τῶν τύποις ἐκδοθέντων ἤδη. Μεθ' ὁ ἀκολουθεῖ τὸ Δεύτερον Μέρος, ἐνθα γίνεται ἡ κριτικὴ ἔκδοσις, ἡ μετάφρασις εἰς τὰ γαλλικὰ καὶ ὁ σχετικὸς σχολιασμός, ὡς προεῖρηται.

Τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου ὁ συγγραφεὺς εἰς τε τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον μέρος χωρίζει εἰς δύο: εἰς κόνα κια καὶ κανόνας. Οὕτως ἔχομεν:

1. Κοντάκιον προεόρτιον τῶν ἁγίων Θεοφανείων.
2. Κοντάκιον προεόρτιον εἰς τὴν ἁγίαν Μεταμόρφωσιν.
3. Κοντάκιον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοπέμπτου καὶ τῶν χιλίων τριῶν μαρτύρων.
4. Κοντάκιον τοῦ ἁγίου Θεοφυλάκτου.
5. Κοντάκιον τῆς ἁγίας Φεβρωνίας.
6. Κοντάκιον τοῦ πανσόφου καὶ θείου πατρὸς ἡμῶν Συμεών, τοῦ διὰ Χριστοῦ σαλοῦ.
7. Κοντάκιον τῶν ἁγίων Φωτίου καὶ Ἀνικητοῦ.
8. Κοντάκιον εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριὴλ.
9. Κοντάκιον εἰς κοιμηθέντας μοναχοὺς (παραμονὴ τῆς Πεντηκοστῆς).

Οἱ δὲ κανόνες, φέροντες συνεχῆ αὐξήοντα ἀριθμὸν, εἶναι:

10. Κανὼν εἰς τὴν παννυχίδα τῆς Κυριακῆς τῶν Βατῶν.
 11. Κανὼν εἰς τὴν παννυχίδα τῶν ἁγίων Προπατόρων (παραμονὴ τῆς Κυριακῆς ἀπὸ 11-17 Δεκεμβρίου).
 12. Κανὼν εἰς ὅσιον Λουκᾶν τὸν Στειριώτην.
- Ἔως 13ον ὕμνογραφικὸν κείμενον ἐκδίδεται Ἰδιόμμελον εἰς Συμεών τὸν θεοδόχον.

Τέλος, ἐν παραρτήματι, δι' οὗς λόγους ἐξέθηκεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ α' μέρος, ἐκδίδει ὡς 14ον ἔργον Κανόνα εἰς Θεοτόκον τὴν «Πορτατίτισσαν» τοῦ Ἀγ. Ὁρους.

Τοῦ ὅλου ἔργου προτάσσονται βραχυγραφίαι καὶ βιβλιογραφία, ἐπιτάσσονται δὲ χρησιμώτατοι πίνακες λέξεων, γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν ἰδιομορφιῶν τῶν κειμένων,

πάντων τῶν χωρίων τῶν Γραφῶν, τὰ ὅποια ἐπεσημάνθησαν εἰς τοὺς οἰκείους τόπους καὶ, τέλος, πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, ὧν ἐγένετο μνεία εἰς τὰς προηγηθείσας σελίδας τοῦ ἔργου.

* * *

Ἡ διὰ βραχέων ἀνωτέρω παρουσιασθεῖσα μελέτη τοῦ κ. Π. Β. Πάσχου εἶναι μία ἐπιστημονικὴ μονογραφία, διὰ τῆς ὁποίας ὁ σ. πειρᾶται νὰ ἀνασυγκροτήσῃ μίαν μορφήν τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ μᾶς προσφέρῃ κεκαθαρμένον ἀπὸ τὰς περιπετείας τοῦ χρόνου τὸ ἔργον τῆς. Τοιοῦτου εἴδους μονογραφίαι εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτοι εἰς τὸν χώρον τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ὅπου πολλοὶ ἀκόμη συγγραφεῖς, ποιηταὶ καὶ ὕμνογράφοι ἀναμένουν τὸν μελετητὴν νὰ τοὺς ἀνασύρῃ ἀπὸ τὴν λήθην καὶ νὰ τοὺς παρουσιάσῃ ζῶντας καὶ ὀμιλοῦντας, τόσον εἰς τὴν σημερινὴν ἐπιστήμην ὅσον καὶ εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον-πιστόν.

ΑΘΑΝ. Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ